

Hegel'in Tarih Felsefesinin Goldziher'in Hadisleri Değerlendirme Yöntemine Etkisi

Rahile Kızılkaya Yılmaz

Öz: XVIII. yüzyıl ve sonrasında Batı'da İslam Dini'ne yönelik oluşan ilgi ve bu ilgi çerçevesinde dinin kaynaklarını inceleme konusunda geliştirilen yöntemlerin İslam araştırmaları üzerindeki dönüştürücü etkisi bilinmektedir. İslami ilimler alanında çalışan oryantalistleri bu alana sevk eden akademik birikim ile tarihi, ideolojik, psikolojik, dini, siyasi ve sosyokültürel faktörlerin ortaya konulması önem arz etmektedir. Bu çalışmada, oryantalistlerin içinden çıktıkları kültür ve medeniyetten nasıl etkilendikleri ve bu etkilerin İslam hakkındaki çalışmalarına nasıl yön verdiği, Ignaz Goldziher özelinde ortaya konulacaktır. Goldziher'in hadisleri değerlendirmede sahip olduğu yöntemin, Hegel'in tarih felsefesinden esinlenerek hadislere uyarlandığına dikkat çeken çalışmalar, bu makalenin yazılmasındaki fikri arka planı hazırlamıştır. Öncelikle Goldziher'in şarkiyat geleneği içerisindeki yerine işaret edilecek ardından hadise dair en önemli çalışması kabul edilen *Muhammedanische Studien* esas alınarak hadisleri tarihlendirme metodu ortaya konulacaktır. Konuya bakan yönüyle Hegel'in tarih felsefesi açıklanacak ardından Hegel'in tarih felsefesinin etkileri Goldziher'in hadis değerlendirmesinde aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hegel, tarih felsefesi, Ignaz Goldziher, hadisleri tarihlendirme, tarihi tenkit metodu.

Abstract: The West is known to have had interest in Islam since the 18th century through the transformative effect of the methods developed to examine religious sources within the framework of this interest in Islamic studies. Revealing the academic background and historical, ideological, psychological, religious, political and socio-cultural factors that have led orientalists working in the field of Islamic sciences is important for this field. This study will reveal in the context of Goldziher's method for evaluating hadiths how Orientalists had been influenced by the culture and civilization they emerged from and how these influences directed their studies on Islam. Studies that have drawn attention to how Goldziher adopted his method for evaluating hadiths and took inspiration from Hegel's philosophy of history prepared the intellectual background for the writing of this article. The study will first point out Goldziher's position within the Orientalist tradition and then present his method for dating hadiths alongside his *Muhammedanische Studien*, which is considered the most important work upon which Goldziher based his method. Hegel's philosophy of history will be explained in terms of the subject of the study, followed by a look into how Hegel's philosophy of history affected Goldziher's method for evaluating hadiths.

Keywords: Hegel, Philosophy of history, Ignaz Goldziher, Hadith dating, Historical-critical method.

@ Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi. rahile.yilmaz@marmara.edu.tr

iD <https://orcid.org/0000-0003-2711-7914>

© İlmi Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/M0633
insan & toplum, 2021.
insanvetoplum.org

Başvuru: 26.04.2021
Revizyon: 03.06.2021
Kabul: 27.06.2021
Online Basım: 15.07.2021

Giriş

Tanzimat ile belirli bir ivme kazanan tecdit hareketlerine etkisi olan oryantalistleri, İslam araştırmalarına sevk eden faktörleri interdisipliner bir yaklaşımla incelemek, onların fikrî arka planlarını anlamayı sağlayacağı gibi esasında genelde İslam, özelden hadis ile ilgili iddialarının durduğu zemini daha iyi görmeyi de mümkün kılacaktır. İslami ilimlere ilgi duyan ve bu alanda eser telif eden oryantalistlerin, Doğu'da ve Batı'da yapılan İslam araştırmalarına olan fikrî ve metodolojik etkilerinin ortaya konulması ne kadar önemli ise söz konusu oryantalistlerin bizzat kendilerinde ve çalışmalarında etkili olan felsefi, tarihî, dinî ögeleri tespit etmek de o kadar önem arz etmektedir.

Oryantalist literatürde İslam ile ilgili çalışmalar söz konusu olduğunda özellikle hadislerle müstakil bir şekilde ilgilenip bunları İslam'ın erken dönemlerini anlamak için birer malzeme olarak değerlendiren ilk araştırmacı, Macar asıllı Yahudi bir aileden gelen Ignaz Goldziher'dir (1850-1921). Küçük yaşlardan itibaren Yahudilik eğitimi alan Goldziher, kendisinden önce şekillenmeye başlayan oryantalist düşünceyi yakından incelemiş ve ortaya koyduğu çalışmalarında bu düşünceden büyük ölçüde faydalanmıştır. Hayatını ilmî çalışmalara adayan Goldziher, kendisinden sonraki şarkiyat geleneğini de önemli ölçüde etkilemiştir.

Goldziher'in bazı makalelerinin Türkçeye tercüme edilmesinin yanı sıra hayatını, seyahetlerini, İslam Dini ve Hz. Peygamber ile ilgili fikirlerini, Kur'an'a yaklaşımını, kıraatların kaynağına dair görüşlerini, İslam hukukunun kaynakları hakkındaki kanaatlerini, modern tefsir tarihi yazımına etkisini, hadislerin yazılması gibi İslami ilimlerin farklı disiplinlerini konu edinen çeşitli çalışmalar kaleme alınmıştır.¹ Onun hadis meseleleri konusundaki fikirlerini ve bunların tahlilini esas alan Türkçe çalışmalar² daha ziyade Goldziher'in fikirlerini tasvirî bir şekilde sunmakta ve onun halefleri üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Onun hadis hakkındaki görüşlerini ayrıntılı bir şekilde değerlendiren araştırmalarda Goldziher'in düşüce sistemine ve metodolojisine yönelik önemli tespitler yer alsa da felsefi düzeyde etkilendiği düşünce ekollerine dikkat çekilmemiş ve müstakil bir çalışmaya konu edilmemiştir. Sadece hadis metodolojisinin anlaşılmasına yönelik telif edilen bir kitapta, Goldziher'in kendine has usulünün esasında Alman filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831)

1 Bu çalışmalardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: Yücel, 2003; Ceyhan, 2006; İnan, 2020; Hatiboğlu, 2002, ss. 107-121; Okcu, 2002, ss. 137-151; şan, 2017, ss. 11-34; Akpınar, 2018, ss. 279-309; Canikli, 2020, ss. 339-364.

2 Ağün, 2019; Koçyiğit, 1967, ss. 43-55; Akın, 2008, ss. 47-70; Kızıl, 2009, ss. 45-62.

ve onun genel felsefi düşüncesi içerisinde şekillendirdiği tarih felsefesinden derin izler taşıdığına işaret edilmiştir (Görmez, 2000, ss. 87-88).³

Esasında oryantalist paradigma içerisinde kalarak yazan araştırmacıların tesirinde kaldıkları düşünce ekollerinin tespiti ve bunlarla ilişkilerinin düzeyi hem onları hem de öne sürdükleri iddiaları daha iyi anlamayı mümkün kılacağı izahtan varestedir. Bu bağlamda örneğin önemli Alman teologlarından aynı zamanda Kitâb-ı Mukaddes uzmanı oryantalist Julius Wellhausen'in (1844-1918) tarihsel pozitivism ile yakından ilgilenmesi, Hegel felsefesinin tesirinde kalmasıyla ilişkilendirilmekte (Barton, 2007, s. 52) yine aynı şekilde Alman asıllı Protestan ilahiyatçı Ferdinand Christian Baur'un (ö. 1860) da Hegel'in felsefesinden etkilenerek onun tez, antitez ve sentez görüşünü çeşitli dinlere uyarladığı ifade edilmiştir (Law, 2012, s. 62). Ayrıca Goldziher'in en önemli hocası Abraham Geiger'in (ö. 1874) de Hegel'in ilerlemeci tarih anlayışından etkilendiği belirtilmektedir (Efron, 2004, s. 491). Tespit edilen bu etkiler, ilgili oryantalistlerin görüşlerini anlamada nasıl bir imkân sağlıyorsa bu çalışma da Goldziher'in hadisleri değerlendirme metodunda tarihselciliğin filozofu olarak nitelendirilen Hegel'in etkisinin bulunup bulunmadığını tetkik etmektedir.

Batı'daki akademik hadis çalışmalarının kendisiyle başladığı kabul edilen Goldziher'i araştırmaları esnasında etkileyen faktörlerden biri, sahip olduğu güçlü Yahudilik inancıyla birlikte Alman düşünce ekollerinin yenilikçi tavrıdır. Hadisleri değerlendirirken kendisine has bir metot uygulayan Goldziher, bu yöntemden de yararlanmıştı. Bu çalışmada Goldziher'in oryantalist paradigmadaki konumuna hayatından, fikirlerinden ve çalışmalarından istifade etmek suretiyle temas edilecek ardından bütün olayların tarih içinde meydana geldiğini esas alan Alman idealizminin filozoflarından Hegel'i anlamaya imkân tanıyacak bazı açıklamalara yer verilecektir. Goldziher'in fikirlerinde ve hadislere dair açıklamalarında Hegel'in tarih felsefesinin izleri sürülerek çalışma nihayete erdirilecektir.

Goldziher'in Oryantalist Paradigmadaki Konumu

Goldziher'in oryantalist düşünce açısından konumuna değinmeden önce kısaca hayatından bahsetmek konuyu anlaşılır kılacaktır. İspanya'dan Almanya'ya, Alman-

3 Mehmet Görmez, bu kanaatini şu ifadelerle ortaya koymaktadır: "Goldziher'in metodu, Hegel'in tarih felsefesinin hadislere uyarlanması ibarettir." Görmez'in dikkat çektiği bu durum hem Goldziher'in hadisleri tarihlendirme yöntemini anlama ve yorumlama hem de oryantalist paradigmanın temel ilkelerini tespit konusunda önemli bir imkân sağlamaktadır.

ya'dan da Macaristan'a göç eden bir aileye mensup bulunan Goldziher, koyu dindar bir Yahudi çevrede yetişmiş (Hatiboğlu, 1996, s. 102); kendisini "Yahudilik bir dindir. Etnografik bir kavram değil. Benim milliyetime gelince ben, Trans Tuna Macarıyım. Dinim ise Yahudilik'tir" diye tanımlamıştır (Akgün, 2019, s. 80). Kendisini samimi ve katı bir Yahudi olarak nitelendiren Goldziher, dinini "Yahudi peygamberlerin öğretilerinde ifadesini bulan bir din" olarak açıklamıştır. Ona göre monoteist olan bu din, şirkin her türüne karşıdır. Goldziher, içerisinde bulunduğu Yahudi topluluğunu ise münafık ve gizli ateist olarak nitelendirmiştir. Bununla birlikte her durumda kendi toplumunun menfaatlerini ön planda tutmuş, Yahudi inancına yarar sağlayacağını düşündüğü faaliyetlerde bulunmuştur (Hatiboğlu, 1996, s. 103).

Goldziher'in araştırmaları sırasında diğer dinlere ve hassaten İslam'a yönelmesinde, Yahudiliğin İslam'a tesiri ile ilgili doktora çalışması yapan Yahudi teolog Abraham Geiger ve Orta Çağ'da İslamiyet-Yahudilik ilişkisi uzmanı Moritz Steinschneider (ö. 1907) ile tanışması önemli rol oynamıştır. Ayrıca Yahudilik ile ilgili neşirlerinden dolayı bağlı bulunduğu Yahudi cemaatinden ciddi tenkitler alması, onun İslam araştırmalarına yönelmesini sağlamıştır (Akgün, 2019, ss. 98-101). Arap diline vukufiyeti ile tanınan Goldziher, Aloys Sprenger'in (ö. 1893) siyer alanındaki çalışmasını incelemiş ve İslam'ı farklı unsurları bir arada tutabilen bir güç ve Yahudiliğin özüne dönmesi için bir model olarak telakki etmiştir. Bu bakımdan "Goldziher mevcut dinî anlayışını reforme etmek için İslamiyet'i bir nevi laboratuvar olarak kullanmıştır" tespitinin yerinde olduğu söylenebilir (Akgün, 2019, s. 100).

Şarkiyat çalışmalarının ustası sayılan (Hatiboğlu, 1996, s. 103) aynı zamanda Batı'da hadislerin güvenilirliğiyle ilgili eleştirel çalışmayı başlatan kişi kabul edilen Goldziher (Hallaq, 2006, s. 147), oryantalist paradigma için bir dönüm noktasıdır. Kendisinden sonraki oryantalistleri önemli ölçüde etkileyen Goldziher'i yakın arkadaşı Theodor Nöldeke (ö. 1930) "deha" olarak nitelendirmiştir (Hatiboğlu, 1996, s. 103). Goldziher'in hadislerle ilgili çalışmalarının Batı'da yapılan İslam araştırmaları üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu ve kendisinin çokça övüldüğüne dair (Mozzki, 2004, s. xix) bilgiler de mevcuttur. Örneğin; Edward Said'in *Oryantalizm* adlı kitabında ortaya attığı iddiaları kaldığı yerden devam ettirdiğini iddia eden Hamid Dabashi, Goldziher'i "Örneği olmayan bir ihtişama sahip örnek bilim adamı", "Muadilleri arasında nadir görünen geniş bir öğrenme ve açık fikirliliğe sahip bir hümanist", "Entelektüel olarak gayretli bir aktivist" diye tanımlamakta ve onu, "Goldziher'in bilimselliği hem fazlasıyla üretken hem de açık seçiktir" sözleriyle övmektedir (Dabashi, 2009, ss. 107-108). Dabashi'nin bu -abartılı- övgüleri, onun Columbia Üniversitesi'nden meslektaşı aynı zamanda modernitenin ürettiği bilgiyi oryantalizm bağlamında

kritik eden Wael B. Hallaq tarafından şu sözlerle eleştirilmektedir: “[Dabashi'nin Goldziher'in sahip olduğunu iddia ettiği] epistemik kökle İslam'a ait bütün Nebevî rivayetleri tek başına tahrip eden de aynı Goldziher'dir” (Hallaq, 2018, s. 320, dn. 1).⁴

Goldziher'in halefi olan oryantalistler, hadislerin güvenilirliğine dair tartışmalarını onun şüpheli tavrı ve iddiaları ekseninde sürdürmüşlerdir. Goldziher, hadis tarihiyle ilgili görüşlerine esas teşkil eden fikirlerini, Almanca kaleme aldığı *Vorlesungen über den Islam* isimli eserinde (Doğanay, 2013, s. 37) hadislerin sıhhatine dair eleştirilerini, hadis ve sünnet konusunu ise yine Almanca kaleme aldığı *Muhammedanische Studien*'de ortaya koymaktadır.⁵ İki ciltten oluşan eserin İngilizce, Fransızca ve Türkçe olmak üzere farklı dillerde tercümeleri bulunmaktadır. Söz konusu eserin ikinci cildini özellikle hadis konusuna hasreden Goldziher, şu konuları işlemiştir: Hadis ve sünnet, Emevîler ve Abbâsîler, İslam'da fırka kavgaları ve hadis, hadis uydurulmasına tepki, ahlaki yüceltme ve eğlence vasıtası olarak hadis, hadis derlemesi (talebu'l-hadis), hadislerin yazı ile tespiti, hadis edebiyatı. Cildin sonuna İslam'da evliyaya hürmet başlıklı bir inceleme yazısı eklenmiş ardından zeyillere yer verilmiştir. Zeyillerde işlenen konular ise şunlardır: Mücahid olarak Emevîler, hadis ve ahd-i cedid (İncil), Kur'an'ın taklitleri, hadis kitaplarında kadınlar, mukaddes yerlerde Allah'ın iradesi. İslam dünyasında hakkında çeşitli yorumlar yapılan Goldziher'in konumunu ve söz konusu kitabının kıymetini Muhammed Mustafa el-A'zamî (ö. 2017) net bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim A'zamî'ye göre Goldziher'in kaleme aldığı *Muhammedanische Studien* isimli eser, oryantalist camiadan çıkan ilk ve belki son önemli çalışmadır. Oryantalistler, bu eseri Kitâb-ı Mukaddes mesabesinde kabul etmiştir (Hatiboğlu, 1996, s. 103).

Goldziher'in Hadisleri Tarihlendirme Metodu: Hadis Metnini Esas Alan Yaklaşım

Herhangi bir metnin ne zaman ortaya çıktığını tespit etmeye yönelik geliştirilen “tarihlendirme” faaliyetlerinin yeni olmadığı belirtilmelidir. Ancak farklı kriterler tespit edilerek yapılan araştırmaların özellikle XX. asrın ikinci yarısında yoğunlaştığını tespit eden çalışmalar mevcuttur (Kızıl, 2005, s. 2). İncelenen metnin orijinalini

4 Hallaq'ın Goldziher'i eleştirdiği ifadeler şöyle: “Goldziher who single-handedly destroyed, via that epistemic root, the entire edifice of Islam's prophetic traditions (hadith).”

5 Bu makalede ilgili kitabın *İslam Kültürü Araştırmaları* adıyla Türkçeye kazandırılan tercümesinden istifade edilmiştir.

tespit etme aynı zamanda ilgili metnin yorumlanmasına katkı sağlamak üzere⁶ ortaya çıkan bu yöntemler, zamanla geliştirilip farklı disiplinlerde yapılan çalışmalarda uygulanmıştır. Özellikle ele alınan metin ile yazarı/ilişkili olduğu iddia edilen kişiyle, metnin ilgili olduğu zaman, çevre ve şartlar ile ilişkisine odaklanan tarihlendirme faaliyeti, çeşitli uygulamalardan ve aşamalardan geçmiştir.

Müslümanlar tarafından kullanılmayan tarihlendirme kavramı,⁷ oryantalist paradigmanın hadislerle ve Müslümanlar tarafından kaleme alınan kitaplara yaklaşımını anlamada önemli bir kavramdır. Zira tarihlendirme ile kastedilen hadisin veya eserin ne zaman ortaya çıktığını tespit etme faaliyetidir.⁸ Bu faaliyetin temelini “hadisin Peygamber ile ilgisinin bulunmadığı ve sonraki dönem ürünü olduğu” iddiası oluşturmaktadır. Hadis ile ilgili çalışmalar söz konusu olduğunda oryantalist araştırmacılar tarafından kullanılan “tarihlendirme” kavramı, herhangi bir hadisin ne zaman ortaya çıktığını ifade etmektedir. İlgili hadisin ortaya çıktığı zamanı tespit etmeye yönelik bir çabanın neticesi olan bu terim, oryantalistlere ait temel kavramlardan biri olarak kabul edilmektedir. Oryantalist araştırmacılar, hadisleri tarihlendirirken genellikle “İsnad Esaslı”, “Metin Esaslı”, “İsnad ve Metin Esaslı” ve “İlk Geçtiği Kaynak Esaslı” olmak üzere dört farklı yöntem kullanmaktadırlar. Hadislerin tarihlendirilmesinden kastın hadislerin Hz. Peygamber tarafından hangi tarihte söylendiğinin olmadığı belirtilmelidir (Yücel, 2020, s. 53).⁹ Zira oryantalistler, hadislerle varoluşsal bir bağ kur(a)madıkları için hadislerle sadece tarihi vesika nazarıyla yaklaşmışlardır. Dolayısıyla hadisler ile İslam’ın tarihini inşa etmek amacıyla malzeme temin etmeyi amaçlamışlar, bu nedenle onlar Müslüman âlimler tarafından uydurma olduğu tespit

6 İlgili yöntemlerin kullanım amaçlarını Batı geleneğindeki uygulamalarıyla görmek için bkz. Altıntaş, 2020, ss. 87-90.

7 “Tarihlendirme” kavramının ancak oryantalist literatür bağlamında kullanılabilceği hususunda bkz. Kızılkaya Yılmaz, 2020, s. 30.

8 Oryantalistlerin hadislerle ilgili çalışmalarının temel sorunları şunlardır: Hadis ne zaman, nasıl ve niçin ortaya çıkmıştır? Hadis nasıl nakledilmiştir? Hadisler hangi düzeyde güvenilirlerdir? Modern tarih tenkidine göre hadisler hangi bakımdan kaynak olarak kullanılabilir? Sahih hadisler hangi metotla bozulmuş ve uydurulmuş olanlardan ayırt edilebilir? (bkz. Doğanay, 2013, s. 36).

9 Hadislerin isnad ve metin olmak üzere iki temel unsuru vardır ve oryantalistler de hadisleri tarihlendirirken bu iki unsuru esas almışlardır. Söz konusu yaklaşım çerçevesinde Harald Motzki, hadislerin tarihlendirilmesinde kullanılan metodları şöyle tasnif etmiştir: (i) Metinlere dayalı yöntemler, (ii) metinleri ihtiva eden külliyatları esas alan yöntemler, (iii) metinlere ilave olan isnad bilgisini esas alan yöntemler, (iv) hem metin hem de isnada dayanan yöntemler, (v) başka kriterlere dayanan yöntemler (bkz. Motzki, 2006, s. 131). Oryantalistler tarafından hadislerin ne zaman ortaya çıktığını tespit etmeye yönelik geliştirilen yöntemlerin ayrıntıları, işleyişi ve örnekleri için Fatma Kızıl tarafından 2005 yılında hazırlanan *Oryantalistlerin Hadislerin Menşei Tespite Yönelik Yöntemleri* başlıklı yüksek lisans tezine bakılabilir.

edilen hadisleri dahi tarihî belge olarak kabul etmişlerdir.¹⁰ Hadisleri tarihlendirme metotları da bu noktada öne çıkmaktadır.

Batı'daki hadis çalışmalarının müstakil bir disiplin haline gelmesini sağlayan ve tarihlendirme faaliyetleri söz konusu olduğunda ismi ilk başta zikredilmesi gereken oryantalistin Goldziher olduğu ifade edilmektedir (Kızıl, 2005, s. 2). Kendisinden önce Alois Sprenger (1813-1893) gibi hadislerin büyük bir bölümünün uydurma olduğunu söyleyen, Reinhart Dozy (1808-1889) ve William Muir (1819-1905) gibi Buhârî'nin kitabında yer alan hadislerin yarısı sahihtir görüşünde olan oryantalistler olsa da hadis tarihlendirme metotları¹¹ çerçevesinde akla gelen en önemli isim Goldziher'dir. Hadislerin sıhhat değeri ve sahih hadislerin miktarı hakkında görüş beyan eden bu oryantalistlerden ziyade Goldziher'in isminin zikredilemesinin iki temel sebebi vardır. Biri, Goldziher'in İslam araştırmalarına yöneldiği dönemin İslam araştırmalarının ayrı bir disiplin halinde incelendiği XIX. yüzyılın son yarısına tekabül etmesi diğeri İslami ilimlerin farklı dallarına dair çalışmalar yapmış olmasına rağmen hadis ilmiyle ilgili müstakil eserler telif etmesidir (Kızıl, 2005, s. 14).

Tarihlendirme faaliyetinde esas üzerinde durulması gereken husus, isnadın ne zaman kullanılmaya başladığıdır. Ancak Goldziher, isnada itimat göstermemiş ve hadislerin tarihlendirilmesinde isnadı esas almamıştır. Buna rağmen *Muhammedanische Studien*'in ikinci cildinde, hadisin bir unsuru olarak isnada değinmiş ve onun nasıl kullanılmaya başladığını kendi tespitleri doğrultusunda açıklamıştır. İsnadın ne zaman kullanılmaya başladığına dair ise bir açıklaması yoktur. Fakat eserinin hadis literatürü isimli bölümünde İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta'*ı hakkında değerlendirme yaparken o dönemde isnadın kullanımının zorunlu hale gelmediğine değinmiştir. Buradan hareketle İmâm Mâlik döneminde isnadın varlığını kabul ettiği söylenebilir (Goldziher, 2019, s. 299).

Goldziher'in hadisleri tarihlendirme metoduna geçmeden önce onun hadislere dair genel değerlendirmesini hatırlamakta fayda görülmektedir. Böylece tek tek hadisleri tarihlendirirken zihnindeki temel düşünce daha net anlaşılabilir. Onun araştırmaları esnasında dikkate aldığı temel düşünce, kendi Yahudi inancıdır. Dindar bir Yahudi çevrede büyüyen Goldziher, bu durumun etkisiyle Tevrat, Talmud,

10 Fakat Harald Motzki gibi İslam tarihini inşa etmek için öncelikle kaynakların güvenilirliğini sorgulamak gerekir diyen oryantalistler de bulunmaktadır (bkz. Kızıl, 2005, s. 13).

11 Oryantalistler hadisleri tarihlendirirken hadisin iki unsuru olan isnad ve metni esas almışlardır. Bu yaklaşım çerçevesinde Harald Motzki, hadislerin tarihlendirilmesinde kullanılan metotları şöyle tasnif etmiştir: (i) Metinlere dayalı yöntemler, (ii) metinleri ihtiva eden külliyatları esas alan yöntemler, (iii) metinlere ilave olan isnad bilgisini esas alan yöntemler, (iv) hem metin hem de isnada dayanan yöntemler, (v) başka kriterlere dayanan yöntemler (bkz. Motzki, 2006, s. 131).

İbranice, din felsefesi gibi dersler almıştır. Bu itibarla denilebilir ki Goldziher'in zihnî arka planında Yahudi dinî düşüncesi bulunmaktadır. Ona göre Yahudilik, dindaşları tarafından çeşitli ilaveler neticesinde tahrif edilmiş, yozlaştırılmış bir din değil bilakis tek Allah inancı ile yoğrulan, şirkten kaçınılan bir tevhit dinidir. Goldziher, Yahudi peygamberlerin öğretilerinden hareketle oluşan dine inanmaktadır. Bu görüşüyle 1770'li yıllarda Almanya'da neşet eden ve 1830'lu yıllarda Macaristan'da yayılan aydınlanma (haskala) hareketinin¹² etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Bu hareket, Yahudiliğin reforme edilmesi görüşüyle ortaya çıkmıştır (Hatiboğlu, 2003, s. 29).

Goldziher, mevcut Kitâb-ı Mukaddes tetkikleri ve rivayetlerinin değerlendirilme aşamasında neyin sahih-gayri sahih, neyin efsane-hakikat olduğuna dikkat etmek gerektiğini savunmuştur. Kısaca delilleri doğrusunu yanlışından ayırarak kendi gelenegi içerisinde değerlendirmek gerektiğini belirtmiştir. Ancak İslami ilimlere ve özellikle hadise ilişkin incelemeler yaparken bu hususları dikkate almamıştır. Onun bu tavrının sebebi, İslam'ı ilahi bir din olarak görmemesi olabilir (Hatiboğlu, 2003, s. 30). Zira araştırmaları esnasında İslam'dan bahsederken İslam Dini yerine İslam toplumu ya da İslam kültürünü kastetmiştir. Bu durum onun dikkatsizliğinin değil bilakis İslam'a bakış açısının bir sonucudur (Görgün, 1996, s. 105).

Goldziher, doktorasını XIII. yüzyılda bir Arap-Yahudi dilbilim uzmanının liberal düşünce ekseninde Kitâb-ı Mukaddes üzerine yazdığı şerh çalışmasına dair hazırlamıştır.¹³ Böylece iki dinî literatür arasındaki irtibatı kurması yolunda önemli bir adım atmış ve tetkiklerinde bu prensibi İslam'a uygulamıştır (Hatiboğlu, 2003, s. 31). Goldziher'in yaklaşımını farklı kılan da onun bu yöntemidir. Goldziher, reformcu Yahudiliğin önemli temsilcilerinden hocası Abraham Geiger'in çalışmalarından etkilenerek tarihî tenkit yöntemini, başta Yahudiliğe ait dinî metinlere uygulamış, onun Yahudilik için uyguladığı metodu bütün dinlere uyarlamıştır. Hatta Geiger, bazı metinlerin toplumdaki belli hadiselerin bir neticesi şeklinde yorumlanabileceği düşüncesini Yahudilik tarihine ve bu dinin metinlerine uyarlarken Goldziher, bu kanaati tarihsel bir yöntem olarak bütün milletlere, dinlere yönelik araştırmalarda kullanmıştır (Fraisie, 2013, ss. 1-4).

12 İlgili kavramın tanımı şu şekilde verilmiştir: "Yahudi Aydınlanması anlamına gelen "haskala", en geniş anlamda, Batı Avrupa'da ortaya çıkan, Yahudiliği değişen ve gelişen dünyanın şartlarına uyumlu hale getirmeye ve Yahudiler arasında modern Avrupa kültürünü yaymaya çalışan, içinde buldukları toplumla bütünleşmesini amaçlayan bir akımdır." (bkz. Kurt, 2010, ss. 33-59).

13 Goldziher, Kitâb-ı Mukaddes'in XIII. asırda Arapça kaleme alınan bir tefsiri üzerine doktora çalışmasını 1870 yılında Leipzig'de tamamlamıştır. İbrani filolojisi konulu doktora tezinin başlığı şöyle: "Studien über Tanchum Jeruschalmi" (bkz. Akgün, 2019, s. 82).

Tarihi tenkit metodu olarak zikredilen yaklaşımın yanı sıra Hollanda ekolünün filolojik yöntemini de eserlerinde kullanan Goldziher'in tarihî-filolojik yöntemi¹⁴ uygulaması, onun tetkiklerini farklı kılmıştır (Dere, 1999, ss. 29-30). Zira o, Yahudi ve Hristiyan kutsal kitaplarının tarihen mevcut olduğunu ispat etmek amacıyla kullanılan tarihî-filolojik yöntemi İslam'ın kutsal metinleri ile hadislere uygulamıştır. Buna göre Goldziher, hadisleri birer tarihî vesika olarak telakki etmiş ve ifadelerin zahirini değil onların batınını, söylenmesine zemin hazırlayan ortamları, ortaya çıkaran şart ve durumları dikkate almıştır (Hatiboğlu, 2003, s. 32). Tabii bu yöntem, kurgusaldır zira sözü edilen yöntem “ifadelerin arka planını, ortaya çıkış şartlarını” incelemeye çalışan bir usul olmakla birlikte bu şartlar ulaşılmak istenen amaca göre kurgulanmıştır. Hadis tetkiklerinde bu kurgulama işini Goldziher, başarılı bir şekilde uygulamıştır.

Goldziher, Yahudilik inancının kendinden sonraki ilahi dinleri etkilediği ön kabulüne sahiptir. Özellikle hocası reformist Yahudi ilahiyatçısı Abraham Geiger'in etkisiyle İslam'ı ve ilk dönem rivayetlerini Yahudilik, Hristiyanlık, Mecusilik gibi dinlerin yanında Yunan düşüncesi, Roma hukuku, İran siyasi düşüncesi, Hint ve Yeni Eflatuncu mistik düşünce sonucunda şekillenen tarihî veriler olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla o, dinler arası etkileşimin varlığına sağlam inancıyla geçmiş dinlere, birikimlere ait kavramları İslam tarihinde aramış ve kendine göre bazı neticelere ulaşmıştır. Kısaca Goldziher'e göre İslam, Yahudilik ve Hristiyanlık'tan malzemeler temin edip bu dinlerden devşirdikleri ile toplumsal reform gerçekleştirmiştir. Yani İslam, bir reform hareketidir, sözü edilen dinlerin reform sürecinden geçen halidir (Hatiboğlu, 2003, s. 35).

Reform hareketi fikrinin temelinde, dinî metinlerin insan mahsulü olduğu, ortaya çıktıkları toplumların farklı dönemlerindeki bakış açılarını, kaygılarını, değer yargılarını yansıttıkları iddiası yer alır. Goldziher, dinî metinler ile toplumsal süreçler arasında kurduğu bu irtibatla meşhur olmuştur. Ona göre bu irtibat kurulduktan sonra metinlerin hangi toplumsal olayların ve şartların ürünü olduğu tespit edilmelidir. Goldziher'in hadisleri “Toplumun gelişme ve tekâmül sürecinde ortaya çıkan temayüllerin bir yansıtıcısı” olarak görmesi, bu görüşünün neticesidir ve bu görüş de Goldziher'in hadisleri tarihlendirme metodunun esasını oluşturur (Hatiboğlu, 2003, s. 36).

14 Oryantalistik hadis araştırmalarında uygulanan bir yöntem olarak Tarihi Tenkid ve Filolojik Yöntem için bkz. Dere, 1999, ss. 19-55 (bkz. Altıntaş, 2020, ss. 79-82, 233, 392).

Goldziher'in metodu, sözü edilen düşünce temelleri üzerine şekillenmiştir ve bu düşüncelerin birbirleriyle uyumlu olarak mezc edilmesinden ibarettir. Onun İslam araştırmaları ve hadis tetkiklerindeki asıl amacı, İslam'ı Mekke'nin Yahudileştirilmiş dinî âdet ve örfleri olarak tanıtmaktır. Başka bir deyişle şarkiyat geleneğinde, İslam'ın farklı unsurlarını barındıran heterojen bir yapısının homojen bir yapıya nasıl dönüştüğünü açıklamaktır. İslam'ı vahiy kaynaklı bir din kabul etmeyen Goldziher, Hz. Muhammed'i bu dinin kurucusu olarak sunar (Akgün, 2019, s. 96). Ona göre İslam'ın bu eklektik yapısı, tarihî bir süreç içerisinde oluşmuştur ve bu yapıya çevresel pek çok faktör etkide bulunmuştur. O, İslam'ın devşirdiği heterojen unsurlarla Hz. Muhammed'in vefatından itibaren 300 yıl içerisinde bir sisteme dönüştüğünü kabul etmektedir (Görgün, 1996, s. 107).

Goldziher, hadislerin neredeyse tamamının İslam'ın ilk dönemlerinde yaşanan dinî, siyasi, tarihî gelişmelerin sonucunda meydana geldiğini varsaymıştır (Goldziher, 2019, s. 20). İslam toplumunda yaşanan ihtilafları ve mücadeleleri hareket noktası kabul etmiştir. Özellikle Emevîler ile onların karşısında yer alan muttaki Müslümanlar, Emevîler ile Abbâsîler, Emevîler ile Hz. Ali taraftarları, Şîa ile Mürchie, Iraklı din âlimleri ile Hicazlı din âlimleri arasındaki ihtilaflara vurgu yapmış ve hadis kaynaklarını bu gözle tarayarak ihtilafın izlerini bulmaya çalışmıştır. Hadislerin İslam toplumunda meydana gelen bu olaylar neticesinde imal edildiğini iddia etmiştir. O, hadisleri herhangi bir fırkaya ait olma ihtimaline göre değerlendirmiş, hadis metinlerini kendine göre analiz ederek tarafgir bir tutum tespit ettiklerini ilgili fırkaya mal etmiştir. Örneğin; Ehl-i Beyt'in övüldüğü hadislerin Emevîlerin karşısında yer alan gruplar tarafından uydurulduğunu iddia etmiştir. Yine Emevîler de kendi faziletleri hakkında muhalifleri gibi hadis uydurma yolunu seçmiştir.

Hadis metinlerini ihtilaf ve mücadele ekseninde değerlendiren Goldziher'in zikrettiği önemli kavramlardan biri de karşı hadistir (Gegentradition).¹⁵ Goldziher'e ait olan karşı hadis terimi, kendi görüşleri ile çelişen bir hadis karşısında muhalif grubun uydurduğu ve Hz. Peygamber'e isnad ettiği hadis anlamına gelir (Akgün, 2019, s. 268).¹⁶ Ona göre II./VIII. asırda İslam toplumundaki mezhepler, kendi

15 "Karşı hadis" in (*Gegentradition/counter-hadith/counter tradition*) tanımı şöyle: "Kendi görüşleri ile çelişen bir hadis karşısında muhalif grubun uydurduğu ve Hz. Peygamber'e isnad ettiği hadis". Goldziher, bu tabiri herhangi bir mezhebin kendi lehine veya diğerlerinin aleyhine uydurduğu hadise karşı diğer mezheplerin buna karşı cevap mahiyetindeki ortaya atıkları hadis anlamında kullanmıştır" (bkz. Yücel, 2020, s. 278).

16 Karşı hadis ve Schacht'ın da bu ilkeyi hadis tarihlendirme metodunda kullanmasıyla ilgili bkz. Kızıl, 2005, s. 47, 50-51.

doktrinlerini güçlendirmek için hadis uydurmuşlardır. Buna örnek vermek gerekirse tevekkülü tavsiye eden hadislerin karşısında tedbiri ve sebeplere sarılmayı tavsiye eden karşı hadisler ya da zenginleri öven hadislerin karşısında fakirleri öven hadislerin bulunması, söz konusu rivayetlerin uydurulduğunu göstermektedir (Akgün, 2019, s. 181, 252-253, 261).

Karşı hadis kavramının yanı sıra Goldziher, yeni bir devir başladığı için zamanın ihtiyaçları göz önünde bulundurularak da hadis uydurulduğunu iddia etmiştir. Abbâsiler döneminde Emevîlerin aksine sünnete ittiba anlayışının otorite tarafından desteklenmesi neticesinde ahkâm hadislerine ihtiyaç artmış ve günlük hayatı dinî esaslara göre düzenleyen hadisler imal edilmiştir. Bu noktada Goldziher'e göre Ehl-i Hadis, fıkha dair konularda hadisi temel almak istedikleri için ahkâm hadislerini uydurmakta tereddüt göstermemiştir. Ancak Ehl-i Rey, ihtiyaç sebebiyle hadis uydurmaktan sakınmış ve kendi görüşlerini ön plana çıkarmışlardır. Harald Motzki (1948-2019), Goldziher'in Emevîler ve Abbâsiler döneminde hadis uydurulma sebeplerini zikrederken dayandığı kaynakların ve kullandığı üslubun iki açıdan zayıf olduğunu düşünmektedir. Birincisi; Goldziher, kaynak olarak kullandığı malzemeyi genellikle raviler ve hadisler hakkındaki rivayetlerden tercih etmekte, nadir olarak rivayetlerin kendisini kullanmaktadır. Ayrıca bizzat rivayetlere başvurduğunda ise nadiren Müslümanlar nezdinde güvenilir kabul edilen hadislere dayanmaktadır. Delil olarak kullandığı hadisler arasında Buhârî ve Müslim hadislerine nadiren yer vermektedir. İkincisi; Goldziher, anekdot yapıdaki ve polemik türündeki haberleri kullanırken bunların tarihsel güvenilirliğini pek sorgulamamaktadır (Doğanay, 2013, s. 86). Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Goldziher, hikâye niteliğinde ve polemige açık rivayetlerde güvenilirliği sorgulamamaktadır. Öte yandan Goldziher, başkalarına ait sözlerin Hz. Peygamber'e nispet edilmesinin İslam toplumunda sıkça başvurulan bir yöntem olduğunu iddia etmiştir. Ona göre bu sözler, bazı durumlarda uydurulan yeni isimlere atfedilmiştir (Goldziher, 2019, s. 174, 177-178). Bu noktada Goldziher'in zikredilen görüşleri, isnadların geriye doğru gelişme göstermesi anlamında Joseph Schacht'a (ö. 1969) ait yansıtma teorisinin nüvesini oluşturduğu söylenmektedir (Kızıl, 2005, s. 48; Kızılkaya Yılmaz, 2020, s. 237).

Goldziher, Kur'an ve sünneti temel kaynak kabul eden Ehl-i Sünnet İslam'ı ile İslam toplumunun değişen ve dönüşen uygulamalarının bağlantısını tespit etmeye çalışmış ve bu bağlantı noktasının hadis olduğunu iddia etmiştir. Hadislerin sayısının toplum nezdinde değer kazandıkça arttığını, sayıları arttıkça da değişen uygulamaların meşruiyet zeminini teşkil ettiğini iddia eden Goldziher'e göre hadisler, değişim sürecinin malzemesi ve neticesidir. Bu bağlamda o, Rü'yetullah ile ilgili bir hadisin

zamanla muhatapların ilgi ve merakları doğrultusunda içerik itibarıyla geliştiğini söylemektedir.¹⁷ İslam'ın oluşum süreci olan ilk asırlarda -özellikle ilk iki asırdameydana gelen siyasi, sosyal, ekonomik etkenlerin sonucunda söylenen sözler ve uygulamaya konulan fiillerdir. Bu bakımdan hadislerin Hz. Peygamber ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Goldziher, hadislerin kendilerine nispet edilen Peygamber'e veya sahabeye ait olmadığını bilakis onlardan sonraki devirlerde üretilen tarihî birer belge niteliği taşıdığını iddia etmiştir (Doğanay, 2013, s. 38). Bu iddia, oryantalist paradigmanın kurucu ilkeleri arasında zikredilerek Batı'daki hadis çalışmalarında sıklıkla başvurulan "hadislerin aksi ispat edilene kadar uydurma kabul edilmesi gerektiği" ön kabulüne dönüşmüştür (Hallaq, 2002-2003, s. 15; Kızıl, 2013, s. 47).

İslam tarihinde vuku bulan olaylar ile hadislerin içeriğini karşılaştırmak suretiyle tarihlendirme yapan Goldziher, hadislerin metnini ve içeriğini esas alan bir tarihlendirme metodu takip etmiştir.¹⁸ Hadis metinlerinin ve içeriklerinin değerlendirilmesinde özellikle ilk dönem İslam toplumu ile ilgili ön kabuller belirleyici bir etkidir. Nitekim Goldziher, *Muhammedanische Studien*'in birinci cildinde Arap toplumu ile ilgili görüşlerini zikretmiştir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, Goldziher'in bu kanaatleri nasıl oluşturduğunun belirlenmesidir. Zira bu husus, Goldziher'in hadisleri tarihlendirme metodunun kabul görüp görmeyeceğini ortaya çıkaracaktır.

Hegel'in Tarih Felsefesini Anlamaya Çalışırken

XIX. yüzyıl felsefesinin önemli simalarından Georg Wilhelm Friedrich Hegel (ö. 1831)¹⁹ Alman idealizminin önde gelen filozoflarından. O, felsefenin bütün prob-

17 Goldziher'in dikkat çektiği ancak kendisinden sonra Schacht, Juynboll gibi oryantalistlerin teorik anlamda geliştirip çalışmalarında kullandıkları bu iddianın tenkidi için bkz. Kızıl, 2013, ss. 113-127; Kızılkaya Yılmaz, 2020, ss. 236-258.

18 Metin esaslı tarihlendirme yöntemiyle ilgili Motzki'nin değerlendirmesi şöyledir: "Metin varyantlarına dayanarak yapılan tarihlendirme en zayıf olanıdır, bundan dolayı da sadece başka kriterlerin olmadığı durumda kullanılmalıdır" (bkz. Motzki, 2006, s. 143).

19 Baba tarafı Protestanlık inancı sebebiyle Avusturya'dan Almanya Stuttgart'a yerleşen G. W. F. Hegel, 1770'de Stuttgart'da doğmuştur. Eğitimli bir aileden gelen annesinin yanı sıra babası da bir bürokrattır. Hegel'in devlet görevlerinde çalışanlara saygı duymasının temelinde babası olabilir. Ailesinin erkekleri ya sanatçı ya öğretmen ya da ruhban sınıfındandır. Eğitiminde annesinin büyük katkısı bulunmaktadır zira küçük yaşlarda onu matematik ile tanıştırmıştır. Sistemci bir filozof olmasında bu durumun etkisinden bahsedilebilir. Hegel matematik dışında Latince, Yunanca, teoloji, fizik ve felsefe dersleri almıştır. Üniversite döneminde ise daha çok teoloji, felsefe tarihi ve metafizik derslerine yoğunlaşmıştır. Alman felsefesi üzerinde etkisi büyük olan Kant, Hegel'i de etkisi altına almıştır ancak Hegel, Kant ile birlikte ona yöneltilen eleştirileri de okumuştur. Bunun yanında Fichte'yi onu eleştiren Schelling ile

lemleriyle ilgilenmiş olsa da özellikle felsefeyi teolojiye giriş olarak kabul etmesi ve “Din Felsefesi” kavramını felsefe literatürüne kazandırması sebebiyle zikredilmeye değerdir. Felsefenin, tarihi tamamen ihtiva ettiği ve tarihte de tıpkı doğadaki gibi bazı yasaların bulunduğunu esas alan Alman idealizmini benimseyen filozoflar arasında “en sistemci filozof” kabul edilen Hegel’in ortaya attığı tarih felsefesi, sadece kendisinin kurduğu sistem özelinde anlaşılıp yorumlanabilir (Kayan, 2019, s. 7). Çalışmamızın konusuna bakan yönüyle evvela Hegel’in tarih felsefesinden ana hatlarıyla söz edilecektir.²⁰

Bazı felsefe tarihçileri, XVI. yüzyılı hümanizm yüzyılı, XVII. yüzyılı rasyonalizm yüzyılı, XVIII. yüzyılı aydınlanma yüzyılı olarak nitelendirirken XIX. yüzyılı da tarih yüzyılı olarak isimlendirmişlerdir. Bu yüzyılın tarih yüzyılı olarak anılmasına neden olan filozofların başında Hegel (ö. 1831) gelir (Özlem, 1992, s. 85). XIX. yüzyılda Batı Avrupa’da yazmış Hegel’in felsefesinin ana gövdesini, temel alanı tarih olan bir tin oluşturur. Tinin birey ve toplum yaşamı üzerindeki etkisi, özgürlüğe dayalıdır. Özgürlük de kendini ancak tarihte gerçekleştirir. Bu görüş, Hegel’in tarih felsefesi için oldukça önem arz eder ve Hegel bu görüşleri ile tanınır.

Hegel, Alman idealizminin sistemci filozoflarından biridir ve onun felsefesi ancak kurduğu sistem üzerinden anlaşılabilir. O, öyle bir sistem inşa etmiştir ki içlerinden bir parçayı diğerlerinden ayırarak ele almak neredeyse olanaksızdır. Dolayısıyla onun tarih felsefesini, bu sistemin bütünü içerisindeki yerini göstererek açıklama imkânı pek yoktur. (Özlem, 1992, s. 86) Diğer taraftan Hegel, felsefeye dair kurduğu bu sistemde Sokrates öncesi yaşamış Yunan filozof Heraklitos’tan Antik Yunan filozofu

birlikte okur. Schelling fikirlerini özümsemeye başlayan Hegel, Alman ulusalcılığının bir parçası haline gelir. Hegel’in hayatında önemli yapıtaşlarından biri Fransız Devrimi’dir. Onun tarih felsefesinde Fransız Devrimi’nin etkisi oldukça büyüktür. Bir diğer yapıtaşı da Napolyon’un Prusya’yı yenmesidir. Bu hadiseden çokça etkilendiğini söyleyen Hegel, at üzerindeki Napolyon’u görünce aslında tarih felsefesinin hayli dikkate değer kavramlarından biri olan “kahraman”ı gördüğünü düşünür. Yaşadığı dönemde kendisi kadar ünlü az düşünür vardır. Onun bu kadar şöhret bulmasının sebebi, Alman ulusalcılığının doruk noktası olmasıdır. Onun düşüncesinin temel esasları aslında Yunanlıların ve Kant’ın temel ilkeleleridir (bkz. Aksu, 2006, ss. 10-17).

20 Hem geçmişte yaşanmış olaylar hem de bu olayların anlatıldığı bilim dalı anlamında kullanılan tarih sözcüğü, İon lehçesinde “haber yoluyla bilgi edinme” anlamına gelir. Herodotos, istoria sözcüğünü doğal olaylara ilişkin bilgi birikimi anlamıyla sınırlandırmamış ve ilk defa insanların ve toplumların başından geçen olayların bilgisi anlamına tevیل etmiştir. Ardından Thukydides, istorianın salt bir kaydetme ve nakletme işleminin ziyade olayları yorumlama ve değerlendirme faaliyeti olduğunu belirtmiştir. Tarihsel verilerin felsefi açıdan mahiyetini tespit denemesine girişen ilk kişi, Herakleitos’tur. Tarihe, doğal olgular hakkında tanıklık bilgisi anlamını veren Herakleitos, tarihi bilgiyi akıldan ayırır ve ona çokluk bilgisi adını verir. Aristoteles de tarihi iki anlamıyla da yani hem doğal olgular hem de insani, toplumsal olaylar hakkındaki bilgiyi akıldan ayırır (bkz. Hegel, 2003, ss. 11-18; Şulul, 2002, ss. 107-144).

Platon'a, Alman filozof Kant'tan yine Alman İdealist düşünür Schelling'e (1775-1854) kadar kendinden önceki filozofların birikiminden faydalanmış ve onların görüşlerini bir araya getirmiştir (Aksu, 2006, s. 11).

Filozof Schelling'in (Soykan, 1999, s. 287) felsefesinin kilit taşı, kâinatla her şeyi başlatan (yaratan) ve yarattığı kâinatla beraber gelişen bilinçsiz bir tin, kendine özdeş bir güç olduğu düşüncesidir. Başlangıçta biricik olan bu tin, bölünmesinin ve değişimler geçirmesinin sonunda tarihte ve doğada çokluğa dönüşmüştür. Bu çokluğun nihayetinde diyalektik bir şekilde karşıt unsurları bir araya getirerek sentez oluşturması, oluşan bu sentezlerin de tez ve antitez haline bürünerek farklı sentezler meydana getirmesi ile sonsuza uzanan bir süreç ortaya çıkmıştır. Ancak birlik bölünüp çokluğa dönüştüğü gibi çokluk da birliğe doğru ilerlemektedir. Yani üzerinde yaşadığımız evren de tarih de bu diyalektik süreç içerisinde birliğe doğru yol almaktadır. Bu işleyiş doğada bilinçsiz şekilde yürürken ve insanda ve tarihte bilinçli bir süreç halindedir. Hegel, bu diyalektiği hem bir düşünme yöntemi hem de bir evren yasası halinde tasavvur etmiştir. Yani Hegel'e göre diyalektik hem düşünme formu hem de evrenin işleyiş tarzıdır (Özlem, 1992, s. 86). Hegel için akıl, asıl gerçekliği düşünebilir ayrıca ampirik bir desteğe ihtiyacı yoktur. Yani varlık, salt düşünme yoluyla kavranıp görülebilir (Özlem, 1992, s. 87). Buradan hareketle denilebilir ki Hegel sisteminin başında yer alan kavram, varlıktır.

Varlık ilk etapta içerikten yoksun boş bir kavramdır yani yoklukla eş değerdir. Varlığı yokluktan sıyıran şey, "oluş"tur. Oluşla birlikte düşünme faaliyeti başlar ve diyalektik ortaya çıkarak kavramları meydana getirir. Bu işlem, mantıksal bir işlemdir ve varlığı bir kavramlar silsilesi haline getirinceye dek devam eder. Bu sürecin temelinde "düşünme" ve aklın müradifliğini karşılayan "ide", "akıl", "öz" ya da "tin" bulunmaktadır. Tinin ereği (ulaşılmak istenilen son noktası), kendi bilinç ve özgürlüğüdür. Tin, başlangıçta tek başındadır, ilk gerçekliğini doğada bulur ancak tin, doğada kendi olmaktan uzaklaşmış ve farklı bir şeye de dönüşmüştür. Bu durum da tinin kendisiyle çelişmesine sebebiyet verir. İnsan, bilinçli özgür bir varlıktır ama insan farklı kişiler ile etkileşimde olduğu için o etkileşimde bulduklarına dönüşür. Bu sebeple tin, kendi bilincine tek insan üzerinden değil bütün insanların oluşturdukları yapılarda örneğin; dinde, sanatta, devlette ulaşır (Hegel, 2003, s. 62; Özlem, 1992, s. 88).

Hegel, insanlığın hedefini özgürlük bilincine ve tanrısal birliğe ulaşma olarak belirlemiştir. Söz konusu hedefe kendisini açtığı tarih dışında diğer alanlarda da (felsefe, sanat, din vs.) tinin gerçekliği özümсенerek ulaşılabilir. Tarihsel dünya, farklı devlet tiplerini barındıran politik bir dünyadır. Felsefe, sanat ve din bu politik dünyanın esasını oluşturan tinsel bilinç formlarıdır. Bu bakımdan tarih, salt devlet

ve din savaşları üzerinden okunamaz. Bilakis tinin her dönemde kendini açtığı dinsel, sanatsal ve felsefi formlar yoluyla anlaşılır. Bu formlar, her dönemde çağa damgasını vuran bir dünya görüşü meydana getirirler (Özlem, 1992, s. 89). Tinin ilerleme sürecindeki her bir durak, tarihsel bir çağa tekabül eder ve her tarihsel çağ ortaya koyduğu dünya görüşü sayesinde anlaşılabilir. Dünya tininin gelişme süreci de bu dünya görüşlerinin ayak izleri takip edilerek kavranır. Sonuçta özgürlüğün somut hale geleceği akıl devletine ulaşacaktır (Özlem, 1992, s. 90).

İnsanlığın dünyasında her şeyin bir tarihi olduğunu ve her toplumun organik bir yapıya sahip bulunduğunu öne süren Hegel'e göre tarih felsefesi; "tüm insani inanç ve uygulamaların kendilerine has tarihsel bağlamdan hareketle zorunluluk neticesinde ortaya çıktığı" öğretisine dayanır. Bu öğretiye göre evrensel yasalar ya da kanunnameler yoktur. Çünkü ahlakın ve yasaların en mantıklı açıklaması, onların özgül tarihsel ve kültürel bağlamı içerisinde bulunmasıdır. Bu nedenle ahlak ve yasalar, tarihsel ve sosyolojik bağlamdan koparılamaz ve bu bağlamla uyumludur. Öte yandan bu yasaları, tüm insanlık için geçerli evrensel yasalar kabul etmek, kendi kültür ve tarihinin ölçütleriyle bütün kültür ve tarihleri değerlendirmek anlamına gelir ki bu etnosentizme (kendi ırk ve kültürünü diğerlerinden üstün tutma) anlayışına yol açar (Beiser, 2019, ss. 332-333).

Dünyaya ve Tarihe Egemen Olan Akıl

Hegel'in tarih felsefesinin özünde "akıl dünyaya egemen olduğu ve buna göre dünya tarihinde akla uygun bir süreç yaşandığı" düşüncesi yatar.²¹ Bundan dolayı Hegel'e göre tarih felsefesi, tarihin düşünsel olarak incelenmesidir. Ancak Hegel, bu düşüncesinin "tarihi bir apriori olarak kurma" yani tarihi peşinen doğru kabul ettiği bir önerme anlamını taşımadığını belirtmiştir. Zira tarihi bu şekilde nitelendirmek, tarihe yabancı ve farklı bir akıl karıştırmak anlamına gelir (Hegel, 2003, s. 29; Özlem, 1992, s. 88).

Hegel'e göre tarih felsefesi salt kurgusal bilgiler ışığında yani mantıken onaylanan tasarımlar yoluyla yapılabilir. Tarih felsefesi, "tarihin içeriğinde aklın gelişim basamaklarını ve kendisini gösterme tarzlarını" konu edinmiştir (Özlem, 1992, s. 88). Aslında tarih de tinin kendi özünü açığa çıkardığı bir alan olarak doğal bir oluş değildir. Zira tinin tarihte kendi özünü açması özgür bir ortamda gerçekleşirken

21 "Hegel, üzerinde durduğu tarih felsefesi için 'tarihe düşünceyle yaklaşmalı' der ve tarihin düşünerek yaklaşmaktan ibaret olduğunu ifade eder. Onun düşünce tarihine getirdiği en özel kavram, aklın dünyaya hükmettiğidir ve akla verdiği önemdir" (Kayan, 2019, s. 15).

doğada açması ise bir zorunluluktur. Bu sebeple insanın özgürlük bilinci ile yaptığı eylemler tarihin özünü teşkil eder. Bu öz, insanların yapıp ettikleridir ki tin bu noktada kendisini kendi bilincinin objesi haline getirmektedir. Kendini kendi içerisinde açarak anlatmaktadır.

Tin, kendisini sanat alanında “seyir”, dinî alanlarda “öngörü ve duygu”, felsefede ise “düşünce” olarak meydana getirir. İşte tarihte de insanların özgürce yapıp ettiği eylemler formatına dönüştürmüştür. Onun özü, devlet içerisinde evrensel varoluşu üstlenen bir kuvvettir (Hegel, 1986, ss. 23-24; Özlem, 1992, s. 88). Devlet, tinsel eylemlerin tamamının sistematik görüntüsüdür. Bu nedenle tarih felsefesi, dünya tarihinde devlet kurmuş halkları, tinin gelişim basamaklarının birer taşıyıcısı olarak telakki eder. Böylece tarih felsefesi, tinin gelişim aşamalarını bir bütüne doğru yol alan ve birbirleriyle irtibatlı halkalar olarak nitelendirir ve halkların sosyal, siyasal ve kültürel gelişimleri açısından meydana getirdikleri devlet tiplerini inceler. Bu anlamda Hegel, dünya tarihinde iz bırakan dört “dünya-tarihsel devlet”e işaret etmiştir. Bunlar; Doğulu, Grek, Roma, Hıristiyan-Cermen. Hegel, sıralamayı bilinçli olarak yapmıştır ve amacı diyalektik tarzda ilk üç devletin içerisinde tam bir ilerleme vardır. Çünkü Doğu’da sadece bir kişi özgürdür ki bu da hükümdardır. Grek ve Roma devletlerinde ise birkaç kişi özgürdür (Özlem, 1992, s. 89; Soykan, 1999, s. 276). Zira Grek ve Roma’da insanların bireysel olarak özgür oldukları bilinci yerleştirmiştir. Avrupa’yı Greklerde temellendiren Hegel, Hristiyan-Cermen devletlerinde tam bir özgürlüğün hâkim olduğunu ve ilerlemenin zirvesinin de bu devletlerde gerçekleştiğini kabul eder.

Hegel özellikle dünya tarihine mal olmuş bireylere değinmiştir. Bu bireyler, dünya tininin kendilerinde yeni bir çağ açtığı ve kendileriyle dünya tarihinin yeni bir gelişim basamağını tırmandığı büyük insanlardır. Ancak aslında bu büyük insanlar dahi dünya tarihindeki rollerini bilmezler. Sadece kendi amaç ve hedeflerini gerçekleştirmeye çalıştıklarını düşünürler. Hâlbuki bu bireyler dünya tininin birer araçlarıdır ve dünya tini kendini, kendi amaçlarını gerçekleştirmek için onlara hırs ve tutkuyu yerleştirmiştir. Hegel buna “akıl hilesi” der (Özlem, 1992, s. 89). Dünya tininin çeşitli uluslarda ve bireylerde, özellikle ulusların yöneticilerinin fiilleriyle gerçekleştirmeye doğru yol aldığı amacı ise özgürlük bilinci ile ilerlemektir. Bu ilerlemenin sonunda dünya tini kendini gerçekleştirecek ve bulacaktır. Hegel, buradaki özgürlüğü toplum içindeki politik özgürlük olarak açıklamıştır. Ona göre özgür olmak demek, diğerinde kendin olmak, kendini bulmaktır (Hegel, 2003, s. 49). Hegel’e göre özgür insan, bir devlet çatısı altında devletin kurum ve yasalarına bağımlı hatta söz konusu yasalara uygun hareket etmeyi de kendi aklıyla kabul eden ahlak sahibi vatandaşdır. İnsanı bu sonuca götüren, akıl ve düşünmedir. Çünkü kurgusal düşünme faaliyeti, evrenin

gerçekliğini akıl yoluyla kavrayarak özgürleştirir. Tüm bu gerçekliklerin temelinde tin vardır, tin de aslında tanrısal logosdur (Özlem, 1992, s. 90).

İnsanın tam anlamıyla özgürleşmesinin tanrısal logos ile mümkün olacağını düşünen Hegel'e göre tanrısal logos, tanrısal akıldır. Yani Schelling'in dediği gibi başlangıçtaki birlik tanrısal akıldır ve diyalektik tarzda oluşan tez ve antitezlerin meydana getirdiği bu çokluklar, tekrar bu birliğe doğru yol alır. Başka bir deyişle tüm evren ve tarih; birliğe, tanrısal logosa yani tanrısal akla doğru ilerlemektedir. Kendini tarihe açan tin, tanrısal akıldır ve tanrısal akıl, tarihe hâkimdir. Tarihe egemen olan Tanrı, filozofların tabir ettiği dinler üstü bir Tanrı değildir. Aksine Hristiyanlık'ın tarihin efendi olarak nitelendirdikleri tanrılarıdır (Özlem, 1992, s. 90). Tanrı'yı merkeze alan evrenselci felsefe ile insanı merkeze alan tikelci felsefe arasında ortaya çıkan çatışmayı tarihsellik ile aşmaya çalışan Hegel, esasında tarihe ve tarihte yaşanan her hadiseye evrenselci bir perspektif ve teolojist bir tavırla yaklaşmıştır (Özlem, 1999, ss. 134-136).

Üstün Irk Olarak Cermen Irkı ve Tarihten Dışlanan Doğu Topluları

Hegel, dünya tinini tarihin öznesi olarak tanımladıktan sonra bu tinin Tanrı'dan ibaret olduğunu belirtmiştir. Bu tin ya da Tanrı, belli halklarda kendini gerçekleştirmiştir. Bu halklar Grek, Roma ve Cermen halklarıdır.²² Dünya tarihinin ilk evresini oluşturan Doğulular, insanın özgürlüğünün bilincinde değildir. Bu bilince sahip olmadıkları için de özgürlükten yoksundurlar. Tek bir kişinin yani hükümdarın özgürlüğü kabul edilir ki bu durum ise başına buyrukluktur. Çünkü tek kişinin özgürlüğü, onun despot olmasına sebebiyet verir. Hegel'e göre İran, Hint ve Çin'i içine alan Doğu dünyasında sadece zorba hükümdarlar özgürdür. Kendi iradesine sahip olamayan insanlardan teşekkül eden Doğu toplumlarında hukuki kuralların yanında ahlaki kurallar da zorunluluğun neticesidir (Cevizci, 2010, s. 841).

Cermen ırkına has bir tarih ve insan tasavvuruna yoğunlaşmış Alman toplumunu merkeze alması, Hegel'in tarih yazımı ve tarih felsefesinde dikkat çekilmesi gereken bir özelliktir (Özdemir, 2013, ss. 415-428). Tarihi, felsefenin en meşru ve insana faydalı sorun alanı olarak tanımlayan Hegel'in dışlamacı bir tutum sergileyerek Batı Avrupa'yı ve Cermen ırkını üstün görmesi, onun tarih felsefesinde tenkit edilmesi gereken bir bakış açısıdır. Tarihi, güçlü Batı Avrupa'ya hasreden Hegel'in (Özdemir,

22 Hristiyanlığı ve Hristiyan topluları üstün gören bu anlayışı, Hegel felsefesinden etkilenen ve özellikle İslam-Batı ayurumunu yapan bazı Batılı araştırmacılarda da görmek mümkündür.

2013, s. 420) “Hindistan’ın gerçek bir tarihinin bulunmadığı”nı öne sürmesi de (Hegel, 2003, ss. 12-13) onun Doğu toplumları hakkındaki kanaatini yansıtmaya bakımından önem arz etmektedir.

Grek, Roma ve Cermen halklarını övüp Doğu toplumlarını yeren bu görüşün, Goldziher gibi oryantalist araştırmacıları etkilediği izahıta varestedir. Özellikle onun İslam Dini’ni ve İslam medeniyetini otantik görmeme ve toplumlar arası etkileşimi “taklit etme”²³ gibi tek taraflı bir yaklaşımla ele alma konusundaki görüşleri bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Ayrıca Hegel’e göre özgürlük bilincinin ilk tezahürü, Grek-Yunan dünyasında görülmektedir. Ancak bireysel özgürlük fikri burada da tam olarak yerleşmemiştir. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, Yunanlılar’ın köleliğe izin vermesidir dolayısıyla Yunanlılarda sadece köle olmayan insanlar özgürdür. İkincisi, özgür düşüncesinin oluşmasını sağlayacak eleştirel bakış açısına sahip değillerdir.

Gerçek Din Olarak Hıristiyanlık

Hegel, dünya tarihinde özgürlük bilincinin Hristiyanlık ile geliştiğini şu sözleriyle açıklar: “İnsanlar kendilerinin tinsel varlıklar olduklarının bir kez bilincine varınca, doğal dünyanın insana olan düşmanlığı önemli olmaktan çıkar. Gerçek evinin tinsel dünya olup, Tanrı’nın suretinden yaratılmış bulunduğu farkına varan insan, doğal istek ve arzularını aşabilmeyi öğrenir” (Cevizci, 2010, ss. 842-843). Mutlak ruhun daha yüksek bir seviyeye ancak Hristiyanlık ile ulaştığını belirten Hegel’e göre insanlar, Hristiyanlıkla birlikte Tanrı’nın mahiyetini, insanların özgürlüğünü, evrenselliğini, sonsuzluğunu ve gerçekliğini kavramışlardır (Hegel, 2003, s. 65). Hegel nezdinde gerçek din, Hristiyanlık’tır. Hatta o, Hristiyanlık dışında başka bir din görmez ve ona göre en mükemmel olan din kendi dinidir (Soykan, 1999, s. 280). Bu bağlamda Hegel için Hristiyanlık, “Mutlak Din”, “Vahiy Dini”, “Hakikat Dini”, “Özgürlük Dini” ve “Uzlaşma Dini”dir (Şahin, 2000, s. 292). Onun Hristiyanlık’a verdiği bu merkezi konum, dinleri anlama noktasında kendisinden etkilenen araştırmacıların çalışma yöntemlerinde görülmektedir.

23 Bu bakış açısının esasında klasik oryantalizmin genel bir yaklaşımını yansıttığına dair İbrahim Kalın’ın şu ifadeleri dikkat çekmektedir: “Klasik oryantalizmin İslâm kültürü ve medeniyetine ilişkin söylemine bakıldığında bunun ‘borç alma’, ‘tek taraflı etkilenme’, ‘nakletme’, ‘taklit etme’ gibi kelime ve tanımlamalarla örülü olduğu görülür. İslâm dünyasının Hellenistik döneme, yahut daha genel bir ifadeyle Grek dünyasına olan ‘borcu’, ondan ‘ödünc aldığı’ kavramlar, ‘etkilendiği’ konular, ‘naklettiği’ mesele yahut eserler ve ‘taklit ettiği’ düşünme biçimi vs. İslâm medeniyetinin orijinalikten ve otantiklikten yoksun olduğunu ispata matuf gerekçelerdir. Böylelikle her medeniyetin doğuş ve yayılma aşamalarında görülen medeniyetler arası etkileşim ilişkisi, tek taraflı borçlanma ve taklit parametresine indirgenir” (Kalın, 1993, s. 17).

Hegel'in tarih hatta dünya görüşünün Hristiyan-Batı merkezli olduğu belirtilmektedir (Soykan, 1999, s. 280). Hristiyan-Cermen merkezli bakış açısına (Soykan, 1999, s. 282) sahip olan Hegel'e göre her kültür ve tarihin kendine özgü tarihsel ve kültürel bağlamı içinde çocukluk, yetişkinlik ve çöküş dönemleri vardır ve tarihsel gelişim kaçınılmaz ve ilerleyicidir. Ayrıca tarihte mutlak bir akıl, Geist²⁴ bulunmaktadır ve akıl otoritedir. Yani akıl, dünyayı yönetir ve dünya tarihi toplamda akli bir süreci ifade eder. Zaten felsefenin tarihe getirdiği temel fikir de akıl idesidir.

Hegel ve İslam

Hegel'in *Tarih Felsefesi Dersleri* adlı kitabı, sırasıyla "Doğu Dünyası", "Yunan", "Roma", "Cermen Dünyası"na ayrılan dört bölümden oluşur (Soykan, 1999, s. 276). İslam dünyası daha doğrusu Hegel'in deyişiyle "Muhammedcilik" (Muhammedanismus),²⁵ İslam'ın adıdır. Hegel tarafından yapılan bu isimlendirmenin Goldziher ve onun muasırı olan oryantalistleri etkilediği muhakkak. Hatta "Her dinin bir din kahramanına sahip olduğu" fikri (Hourani, 2010, s. 39), Goldziher'de "İslam'ın din kahramanı, Muhammed'dir" anlayışıyla yerleşik hale gelmekte ve onun hem İslam'a hem de Hz. Peygamber'e yönelik fikirlerinde belirgin bir şekilde görülebilmektedir (Akgün, 2019, s. 96, dn. 405).

İslam'ı tarihî bir olgu ve oluş sürecindeki bütün faktörlerin ortak bir sonucu olarak gören Goldziher, İslam'ın Hz. Peygamber'in vefatıyla tamamlanan bir din olmadığını hatta neredeyse 300 yılı aşkın bir süreçte gerçekleşen toplumsal, siyasal, ahlaki hadiselerin bütünü olduğunu kabul etmektedir (Akgün, 2019, ss. 96-97; Görgün, 1996, s. 107). Hegel, dinî düşüncenin tekâmülünde olduğu gibi dinî metinlerde de bir gelişimin varlık gösterdiğini kabul etmektedir (Haynes ve McKenzie, 1993, ss. 43-45). Hegel'in tarih felsefesinde etkin olan bu gelişim anlayışı, Goldziher'in hem İslam -konumuzla da ilgili olmak üzere- hem hadislere yönelik bakışını doğrudan ve büyük ölçüde etkilemiştir.

İlerlemeci Tarih Anlayışı

Tarih yazım kuramı konusunda ortaya koyduğu teori ile yazılan tarihlerin de bir sınıflandırmasını yapan Hegel'in tarih felsefesinde dikkat çekilmesi gereken bir başka husus, geçmişten günümüze doğru geldikçe bilginin, özgürlüğün, gelişmenin çizgisel bir yapıda ilerlediği yönündeki anlayışıdır. Bu anlayış, bir sonraki noktanın bir öncekinden her zaman daha gelişmiş bir yapı arzettiğini kabul eder. Buna göre

24 *Hegel'in* yazılarında ruh veya zihin anlamı taşıyan bir kavramdır.

25 İslam Dini'ni "Muhammedanische Religion" olarak ifade etmektedir (bkz. Şahin, 2000, s. 288, dn. 45).

tarihin bir kesiti kendisinden önceki kesite nazaran daha fazla bilgi ve daha fazla özgürlük ihtiva eder (Soykan, 1999, s. 276). İlerlemeci tarih anlayışının arka planında Batı aydınınının metafizik düşüncesi bulunmaktadır (Kayan, 2019, s. 60).

İlerlemeci tarih anlayışının pozitivist bir tarih anlayışı olduğu ve ilerlemenin her zaman “eksik olandan daha eksiksiz olana doğru” bir ilerlemeyi (Bayar, 2004, s. 246) öngördüğü belirtilmelidir. “Tarihsel bakış açısı” diye isimlendirilip Hegel ile anılan bu yaklaşıma göre tarih, doğrusal bir şekilde hatta evrimsel bir süreç izleyerek gelişmiştir. Bu evrim, her zaman gelişme yönünde ve ilerlemeci bir yaklaşımla gerçekleşir. Tarihi anlama ve yorumlama açısından çeşitli eleştirilere uğrayan bu anlayış, ilerlemeci tarih anlayışı olarak da isimlendirilen lineer tarih anlayışını öngörmektedir.²⁶ Bu anlayışı benimseyen Hegel’e göre tarihte olup biten herşey daima daha iyiye daha yetkine doğru bir ilerleyişle devam eder (Soykan, 1999, s. 282).

Goldziher’in Hadisleri Tarihlendirme Metodunda Hegel’in İzleri

Berlin’de kütüphanesinden çokça istifade ettiği arkadaşı Gustav Jahn’ın (1837-1917) yönlendirmeleriyle Hegel felsefesine yöneldiğini belirten Goldziher’in (Akgün, 2019, ss. 37-38), bunun etkisinde kaldığı çeşitli çalışmalarda belirtilmiştir (Akgün, 2019, s. 64). Hourani, Goldziher’in Alman idealizminden etkilendiğini belirtmiştir (Hourani, 2010, s. 55; Akgün, 2019, s. 272). Hegel’in tarih felsefesindeki temel ilkelerden hareketle Yahudiliğin tarihî gelişimini ortaya koymaya çalıştığı da tespit edilmiştir (Akgün, 2019, s. 272).

Dindar bir Yahudi olması hasebiyle Goldziher’in tarih anlayışının Yahudi tarih anlayışına göre şekillendiği söylenebilir. Buna göre Goldziher, tarihi iki şekilde değerlendirir. Birincisi, efsane temelli tarih anlayışı yani kutsal tarih diğeri de insanların yapıp ettikleri neticesinde meydana gelen tarihtir. Mucizeler gibi insanların gerçekleştirmesi mümkün olmayan hadiseler, kutsal tarihin kapsamına girerken insanlar arasındaki ilişkiler, kültürel faktörler ise insani tarih olarak kabul edilir. Ancak Yahudi tarihi aslında tümüyle kutsal sayılmıştır ve Tanrı, evrene dair eylemleri ve insanların kaderlerini belirleme gibi hususlarda tam yetkilidir (Bıçak, 2004, s. 182). Hegel ise tarih anlayışının temeline akıl idesini yerleştirmiş ve insanlığın hedefini özgürlük bilincine ve tanrısal birliğe yönelme olarak belirlemiştir.

26 Bu anlayış, pozitivizmin kurucusu Auguste Comte ve fikirlerinde Hegelci tarih anlayışının etkisi bariz olan Marx’da da görülmektedir. Örneğin Foucault, Hegel’in tarihi ilerleyen bir süreç şeklinde kabul etmesini tenkit etmektedir. Zira Foucault’ya göre ilerleme, yine Hegel tarafından “modern dönem” olarak adlandırılan dönemin mitinden başka bir şey değildir (bkz. Bayar, 2004, s. 246). Yine aynı şekilde Nietzsche’nin de Hegel’in tarih anlayışına yönelik eleştirileri için Bayar’ın çalışmasına bakılabilir.

Hegel'e göre, mutlak ruh Hristiyanlıkla daha yüksek bir seviyeye ulaşmış ve insanlık, Hristiyanlıkla birlikte Tanrı'nın mahiyetini kavramıştır. Ancak Goldziher, içinde bulunduğu Yahudi topluluğu gibi Hristiyanların da tevhitten uzaklaştığını ve şirke battığını savunmuştur. Ayrıca mutlak hakikati, Yahudi peygamberlerin öğretilerindeki tek Allah'a inanılan tevhit inancı olarak tanımlamıştır.

Hegel'in tarih felsefesinin özünü "akıl dünyaya egemen olduğu ve buna göre dünya tarihinde akla uygun bir süreç yaşandığı" düşüncesi oluşturur. Bunun neticesi olarak tarih felsefesi de tarihin düşünsel olarak incelenmesidir. Ancak bu inceleme sürecinde tarih, "bir apriori olarak kurulmamalı yani peşinen doğru kabul edilen bir önerme olarak düşünülmemelidir. Zira tarihi apriori olarak kurmak, tarihe yabancı bir akıl karıştırmak olur. Goldziher ise çoğu zaman tarihi kendi zihnî ön kabulleri ekseninde okumuştur. Kendi tezlerinin aksini işaret eden tarihî verileri görmezden gelmiş, bazı durumlarda ise yorumlama cihetine gitmiştir.

Goldziher'in Alman düşünce akımlarından etkilendiği bilinen bir husus olmakla birlikte onun Alman tarihselciliğinin²⁷ genel varsayımlarından ziyade eleştirel tarihsel yöntem ile ilgilendiği söylenebilir. Çünkü hadisleri konu edinirken Almanya'daki eleştirel tarihsel yöntemlere başvurmuştur. Hadislerin epistemolojik ve tarihsel değeri konusunda oryantalistlerin tasnifi yapılırken Goldziher'i şüpheçiler arasında zikreden çalışmalar (Motzki, 2004, s. xviii, xxi)²⁸ olduğu gibi onu tarihi tenkit metodunu ilk kez hukuki ve tarihî haberlere uygulayan kişi olması sebebiyle "oryantalist yaklaşım"a sahip olduğunu belirten (Kızıl, 2013, s. 17) araştırmacılar da mevcuttur. Goldziher bu yöntemi, bir yığın haberi parçalarına ayırıp ardından anlamlı bir şekilde yeniden inşa ederek bir araya getirmek için araç olarak kullanmıştır.²⁹

Hegel'in tarif felsefesi açısından önemli olan şu anlayışının hem etkisini hem de izlerini Goldziher'de görmek mümkündür: "Bir sonraki nokta, bir öncekinden

27 XIX. yüzyıl Almanyasında meydana gelen tarihselci yöntemler, evrensel teolojik tarih ve felsefi tarih inşaları arasında yaşanan uzun bir mücadelenin neticesidir. Bu mücadelenin bir kanadını da Hegel oluşturmaktadır. Tarihsel araştırma yöntemleri, sahte verileri aykılarak güvenilir malzemeler ışığında tarihsel geçmişin doğru bir şekilde tasvir edilmesini sağlamayı amaç edinmiştir. Ayrıca eleştiri ölçütleri belirleyerek insanlığı körü körüne bağlandıkları gelenek ve efsane sultasından kurtarmayı hedeflemiştir. İslami araştırmalarda bu Alman tarihselciliğinin tesiri, şarkiyatçıların Arapları ve tarihî geleneklerini konu ederken kullandıkları yöntemlerde görülmektedir.

28 Motzki'nin ifadesi şöyle: "Goldziher erken döneme ait otantik hadis malzemesinin varlığı hususunda şüphelidir." Ayrıca Motzki, Goldziher'in bizzat kendisini -belli açılardan- şüpheçiliği konusunda tutarsız bulduğunu belirtmektedir (bkz. Motzki, 2004, s. xxi). Johann Fueck gibi bazı oryantalistler de Goldziher'in şüpheçiliğini kabul etmemektedir.

29 Aynı faaliyeti halefi konumunda olan Schacht, İslam hukuk tarihine tatbik etmiştir.

her zaman daha gelişmiş bir yapıdadır” (Soykan, 1999, ss. 276-277). Bu anlayışa göre önce ortaya çıkan daha sonra ortaya çıkana göre daha ilkindir. Hegel’in tarih felsefesinde önemli bir yere sahip olan bu yaklaşım, Goldziher’in “hadislerin sürekli geliştiği” yönündeki fikirlerini ve onun hadis tarihlendirmelerinde isnadların geriye doğru geliştiği yönündeki iddialarını derinden etkilemiştir. Özellikle Schacht’ın, İslam hukukunun nispi gelişimi konusunda teorilerinde bariz bir şekilde kullanılan, G. H. A. Juynboll (ö. 2010) gibi araştırmacıların da ayrıntılandırarak kendi çalışmalarında kullandığı “hadislerin sürekli geliştiği” (Kızılkaya Yılmaz, 2020, s. 237) yönündeki düşünce aslında Goldziher’e dayanmaktadır (Akgün, 2019, s. 260). Ona göre hadis malzemesi, değişik etkenlerle şekil ve muhteva değiştirerek zenginleşmiştir. Örneğin; Rü’yetullah ile ilgili bir hadisin zamanla içeriğinde bazı ekleme ve değişimlerle geliştiği kanaatindedir. Yani Allah’ın kimler tarafından görüleceği ya da görme eyleminin bizzat gözle mi gerçekleşeceği yoksa manevi bir hadise mi olacağı yönündeki sorularla ilgili hadisin içeriğinin geliştiğini düşünmektedir. Esasında köklerini Hegel’in tarih felsefesine dayanan bu anlayış, Goldziher’in İslam Dini’yle ilgili düşüncelerini de etkilemiştir.

Hegel’in tarih felsefesindeki daha sonra gelen, önce gelenin devamı niteliğinde olduğu yönündeki görüşün etkisi, Goldziher’in İslam’ı Yahudiliğin bir devamı gibi görmesiyle de ilişkilendirilebilir.³⁰ Hatta ona göre “İslam, esası Yahudilik olan bir dinin geliştirilmiş halidir” (Akgün, 2019, s. 95). Goldziher gibi İslam tarihi araştırmalarını, Yahudilik tarihi çalışmalarının bir devamı mahiyetinde gören başka oryantalistlerin de mevcut olduğu ifade edilmelidir.³¹ Yine aynı şekilde Hegel’in tarih anlayışının doğrusal ilerleyen bir zaman şeklinde olması (Kayan, 2019, s. 63) ve sonra geleni önce gelenden daha iyi ve mükemmel kabul etmesi, Goldziher’in tarihin bir kesiti olduğunu düşündüğü İslam tarihine yaklaşımında da görülmektedir. Goldziher’in kendi hocası Yahudi teolog Geiger ile Hegel’in ilerlemeci tarih anlayışı konusunda müşterek anlayış ve uygulamaya sahip olduğu da belirtilmelidir (Efron, 2004, s. 491). Ayrıca Goldziher’in kitabına *Muhammedanische Studien* adını vermesi, Hegel’in *Tarih Felsefesi Dersleri* adını verdiği kitapta İslam hakkında söz ederken “Muhammedcilik” (Soykan, 1999, s. 276) demesiyle de ilişkilendirmek mümkündür. Bazı oryantalist çalışmalarda İslam Dini ve Müslümanlar kastedilirken Hz. Peygamber’e

30 Bu bağlamda Goldziher’in Hristiyanlık hakkındaki fikirleri de merak konusu olabilir. Onun kaleme aldığı günlüklerde *Hristiyanlığı tevhitlen uzaklaşmış, şirke bulaşmış bir yapıda gördüğüne dair ifadeleri yer almaktadır*. Goldziher’in Hristiyanlık ile ilgili görüşleri için bkz. Akgün, 2019, ss. 132-134.

31 İslam kaynaklarını Yahudiliği anlamak için kullanan Julius Wellhausen (1844-1918), bu tutumu sergileyen oryantalistler arasında zikredilebilir (bkz. Görgün, 2013).

nisbetle “Mohammedan, Muhammadan, Mahommedan, Mahomedan, Mahometan, Muhammadanism” şeklinde isimlendirmelerin kullanıldıkları da belirtilmelidir.³²

Hegel'in tarih yazıcılığı ile ilgili yaklaşımına bakıldığında, üç çeşit tarih yazıcılığı görülür. Bunlar: İlkel Tarih Yazıcılığı, Refleksiyonlu Tarih Yazıcılığı, Felsefi Tarih Yazıcılığı. Hegel'in tarih yazıcılığı konusunda yaptığı bu tasnifin ikinci kısmını oluşturan Refleksiyonlu Tarih Yazıcılığı,³³ bir olgunun yazılı veya sözlü aktarımında, ilgili meseleyi nakleden ravi tarafından yapılan bir tasarrufun bulunup bulunmadığının tesbiti açısından hadis rivayetlerine de uygulanabilir bir yöntem olarak gözükmektedir. Hegel'in bu teorisini öngören Goldziher'e göre hadislerin anlamına dair yaklaşımlarda, dönemi yaşayan kitlenin söz konusu rivayette katkısının olup olmadığı ona müdahalelerinin bulunup bulunmadığı öncelikle değerlendirilmelidir. Goldziher'de görülen “ravinin kültürel unsurları rivayetine kattığı” düşüncesi de Hegel'in bu teorisine dayanmaktadır.³⁴ Goldziher'in hadislere yönelik düşüncesiyle ilişkilendirebileceğimiz bu teoriye göre kişinin içinde yaşadığı kültür ile anlayışı, sanatı, zevkleri rivayetleri arasında yakın bir ilgi ve etkileşim söz konusudur.

Goldziher'e göre dinî metinler de insanların ürünüdür. Bu nedenle ortaya çıktıkları toplumun farklı devirlerdeki değer yargularını, sosyokültürel durumlarını, dine bakış açılarını yansıtır. O, bu anlayışını İslam'a ve özellikle hadise uygulamıştır. Goldziher, hadislerin İslam'ın ilk dönemlerinde yaşanan dinî, siyasi, tarihî gelişmelerin sonucunda meydana geldiğini iddia etmiştir. İslam toplumunda yaşandığına işaret ettiği ihtilafları ve mücadeleleri hareket noktası kabul etmiştir. Özellikle Emevîler ile onların karşısında yer alan muttaki Müslümanlar, Emevîler ile Abbâsîler, Emevîler ile Hz. Ali taraftarları, Şîa ile Mürcie, Iraklı din âlimleri ile Hicazlı din âlimleri arasındaki ihtilaflara vurgu yapmış ve hadislerin İslam toplumunda meydana gelen

32 Örnek olarak şu iki çalışma zikredilebilir: İslam tarihi ve Arap edebiyatı sahalarındaki çalışmalarıyla tanınan İngiliz şarkiyatçı Sir Hamilton Alexander Roskeen Gibb'in (1895-1971) kitabı *Mohammedanism: An historical survey* (Oxford University Press, 1969) ve İslam hukuku araştırmalarıyla tanınan Joseph Schacht'in (1902-1969) *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* adını taşımaktadır.

33 “Tarih yazımının bu türünde, yazarın yaşadığı sosyal ve kültürel ortam, zihni yapısı, artık tarih yazarının sözünü ettiği olaylarla olgusal anlamda türdeş değildir. Yazar burada kendi çağından nitelik olarak farklı bir çağı ya da dönemi, belli bir zaman kesiti içinde ele alıp, kendi çağının ışığı altında incelemektedir. Kendi döneminin bakış açısıyla geçmiş anlamaya, yorumlamaya ve bu güne aktarmaya çalışır. İçinde yaşadığı kültürü de yazdığı olguya ve olaya katar. Böylece o, olay ve olguları, çağdaşlarına bir gözlemci gibi anlatıyor izlenimi de verme gayreti içindedir.” Bu tanım, Nuri Tuğlu'ya ait olup ilgili çalışma için bkz. Tuğlu, 2006, s. 75.

34 Ravi tasarruflarından biri olan idrâcı, Hegel'in Refleksiyonlu Tarih Yazıcılığı Teorisi Bağlamında ele alan Tuğlu, ravinin mevcut kültürel unsurları rivayete karıştırması konusunu bazı rivayetler özelinde incelemektedir. Söz konusu çalışma için bkz. Tuğlu, 2006, ss. 69-88.

bu ihtilaflar neticesinde imal edildiğini iddia etmiştir. Bu noktada hadis metinlerini ihtilaf ve mücadele ekseninde değerlendirmiştir.

Sonuç

Oryantalist araştırmacıların bireysel ve ilmi yaşamlarının yanı sıra felsefi-siyasi-dini açıdan etkileşim içerisinde buldukları söylemlerin, düşünce dünyalarının, onların İslami ilimlerde bilgi üretiminde olumlu veya olumsuz bir etkisinin olup olmadığı yönünde çeşitli çalışmaların yapılması önem arz etmektedir. Zira son dönem Osmanlı coğrafyası ve Türkiye başta olmak üzere Doğu'da yapılan İslam araştırmalarında, İslam ve Batı medeniyeti arasındaki bilimsel yaklaşım farklılıklarının tahlil ve tenkit edilmesi, söz konusu oryantalist araştırmacıların zihin dünyasını tanımak ve anlamakla mümkündür. Bu sebeple oryantalistleri İslam medeniyetiyle ilgili detaylı çalışmalar yapmaya, İslami literatüre vâkıf olabilmek için gerekli bütün dilleri öğrenmeye, İslam coğrafyasında ilmi araştırmacı, seyyah veya kendi hükümetlerinin memuru olarak uzun yıllar yaşamaya sevk eden merak duygusunun arka planını keşfetmeye yönelik çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Goldziher'in gerek oryantalist paradigma içinde gerekse başta son dönem Osmanlı coğrafyası olmak üzere seyahat ettiği veya etkileşim halinde olduğu Doğu toplumlarında yapılan İslam araştırmaları üzerindeki -fikirî ve metodolojik açıdan- dönüştürücü etkisinin olduğu bilinmektedir. Onun bu etkisini inceleyen çalışmaların yanı sıra bizzat Goldziher'in hadislere yaklaşımını etraflıca inceleyen çalışmaların da yapılması gerekir. Zira bu yönde yapılacak çalışmalar hem oryantalist paradigmayı daha iyi anlamayı mümkün kılacak hem de halefleri olan araştırmacılara tesirini görmeyi sağlayacaktır.

Goldziher'in oryantalist geleneğin kendisinden sonraki kuşaklarına bıraktığı en önemli miras, hiç kuşkusuz hadis araştırmalarıdır. İleri sürdüğü iddialar, şarkiyatçılığın geleceğine yön vermiş, köklü değişikliklere zemin hazırlamıştır. Ayrıca kendisinden önceki geleneği daha sistemli hale getirerek sonrakilere önemli malzemeler bırakan Goldziher, dinî metinlerin insan mahsülü olduğu ön kabulüyle, ortaya çıktıkları toplumların farklı dönemlerindeki bakış açılarını ve değer yargılarını yansıttıklarını iddia etmiştir. Ona göre dinî metinler ile toplumsal süreçler arasında irtibat kurulduktan sonra metinlerin hangi toplumsal olayların ve şartların ürünü olduğu tespit edilmelidir. Goldziher'in hadisleri toplumsal gelişmenin ve tamamlanma sürecinin ürünleri olarak telakki etmesi bu düşüncesinin neticesidir. Bu düşünce, Goldziher'in hadisleri tarihlendirme metodunun temelini oluşturur.

Alman düşünce ekollerinin yenilikçi tavırları Goldziher'i araştırmaları esnasında etkileyen faktörlerdendir. Bu ekollerden biri, Hegel ve onun genel felsefi düşüncesi içerisinde şekillendirdiği tarih felsefesidir. Goldziher, hadis ve tarih disiplinlerini metodolojik bakımdan birbirlerine benzetmek suretiyle hadisleri tarihlendirirken Hegel'in bütün insani etkinlikleri tarihin bir ürünü olarak görmesi ve her toplumun kendine has kültürü ve tarihi içerisinde değerlendirilmesi gerektiği öğretilerinden etkilendiğini söylemek mümkündür. Goldziher'in tarihlendirme metodunda hadisleri "toplumun gelişme ve tekâmül sürecinde ortaya çıkan temayüllerin bir yansıması" olarak görmesi, Hegel'in "bütün toplumların inanç ve uygulamaları kendine has tarihsel bağlamda incelenmelidir" görüşünden etkiler taşır. Onun Hegel'in tarih felsefesini hadislere uygulayarak bir tarihlendirme metodu ortaya çıkarmaya çalıştığı söylenebilir. Zira o, bu eleştirel tarihsel yöntemi, İslam tarihinin tamamına ve özellikle hadislere tatbik etmiştir.

Oryentalislerin tamamını aynı kategoride zikretmekten kaçınmak ve yapılan çalışmaları ön yargılardan sıyrılmış bir akademik duruşla tetkik etmek gerekmektedir. Böylelikle hem Batı'da yapılan çalışmaların hamasetten uzak ve daha sağlam bir zeminde tartışılması sağlanacak hem de bunların İslam araştırmalarına olan -bilhassa metodolojik- katkılarından azami düzeyde istifade edilebilecektir. Zira oryantalistler, İslam araştırmalarında sadece tarihi tenkit metodu gibi kaynak analiz yöntemlerini değil filoloji, arkeoloji, antropoloji, sosyoloji, psikoloji, felsefe, mantık gibi ilimlerden elde ettikleri verileri de etkin olarak kullanmaktadırlar. Oryentalist araştırmacıların sahip oldukları yaklaşımların ve metodolojilerin yanı sıra Batı menşeli nazariyelerin onların İslam ile ilgili yaptıkları araştırmalar üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

The Effect of Hegel's Philosophy of History on Goldziher's Method for Evaluating Hadiths

Rahile Kızılkaya Yılmaz

Introduction

Ignaz Goldziher (1850-1921) was the first researcher to deal with hadiths individually and to evaluate them as material for understanding the early periods of Islam in the Orientalist literature. Goldziher closely examined the Orientalist thought that had formed before him and benefited greatly from this thought in his works. The studies evaluating his views on hadiths contain important determinations about Goldziher's system of thought and methodology on hadiths. However, no study is found regarding the schools of thought that had affected Goldziher philosophically.

Determining which schools of thought influenced orientalist researchers and the level of their relations with these schools will allow for a better understanding of both orientalist researchers and their claims. The present study examines whether Hegel, who has been described as a philosopher of historicism, had influenced Goldziher's method for evaluating hadiths. Goldziher's position in the orientalist paradigm will be analyzed by referring to his life, ideas, and works. Next, some explanations will be given to help understand Hegel, who based his thinking on the idea that all events occur within a specific history. The study will conclude by following the traces of Hegel's philosophy of history within Goldziher's ideas and explanations regarding hadiths.

Goldziher's Position in the Orientalist Paradigm

Goldziher, who is considered the master of Oriental studies and also the initiator of the Western critical study of the reliability of hadiths, was a pivot for the Orientalist

@ Assist. Prof., Marmara University, rahile.yilmaz@marmara.edu.tr

iD <https://orcid.org/0000-0003-2711-7914>

 © İlmî Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/M0633
insan & toplum, 2021.
insanvetoplum.org

 Received: 26.04.2021
Revision: 03.06.2021
Accepted: 27.06.2021
Online First: 15.07.2021

paradigm (Hallaq, 2006, p. 147). Goldziher's studies on hadiths have had great impact on Islamic studies in the West (Motzki, 2004, p. XIX). The Orientalists who were Goldziher's successors continued his discussion on the reliability of hadiths along the axis of his skeptical method and his claims about early period of Islam. Goldziher, who wrote in German, presented his ideas that formed the basis of his views on the history of hadiths in his work *Vorlesungen über den Islam* (Doğanay, 2013, p. 37) and his criticism on the authenticity of hadiths and sunnah in *Muhammedanische Studien*.

Goldziher's Method for Dating Hadiths Based on the Text

Dating methods emerged in order to determine the origin of the examined text and interpret the relevant text. These methods were developed over time and applied in studies conducted in different disciplines in the West. The concept of dating, which is not used by Muslim scholars, is an important concept in understanding the Orientalist paradigm's approach to hadiths. Dating hadiths is based on the claim that hadiths are a product of the period after the time of Prophet Muhammed. The first scholar to be mentioned in terms of the method for dating hadiths is the Orientalist Goldziher (Kızıl, 2005, p. 2). Orientalist researchers generally use four different methods when dating hadiths: isnad-based, matn-based, isnad and matn-based, and sources in which the tradition is found for the first time. Goldziher did not rely on the isnad method, nor did he use isnad as a basis for dating hadiths.

Goldziher, who did not consider Islam to be a divine religion, meant Islamic society or Islamic culture when he talked about Islam (Hatiboğlu, 2003, p. 30). The works from Goldziher's teacher, Abraham Geiger (d. 1874) and an important representative of reformist Judaism, influenced Goldziher. Goldziher applied historical-critical methods primarily to Judaic religious texts and later adapted this method to all religions. In addition to historical-critical methods, Goldziher adapted Dutch philological methods and also applied the historical-philological method in his works. Moreover, he applied the historical-philological method that was used for the holy books of Judaism and Christianity to the hadiths and sacred texts of Islam. This made his studies different (Dere, 1999, pp. 29–30). In this respect, Goldziher considered hadiths as historical materials and took into account the conditions and situations that had led to hadiths being mentioned (Hatiboğlu, 2003, p. 32).

Goldziher established a connection between religious texts and social processes. According to him, this connection allowed one to determine which social events, conditions, and processes had produced the texts. Goldziher assumed almost all

hadiths to have occurred as a result of the religious, political, and historical developments in the early periods of Islam (Goldziher, 2019, pp. 2, 20). He evaluated hadiths according to whichever possible sect they could belong. Using his method, Goldziher also attributed the text of hadiths to the relevant sect in which a biased attitude had been identified by analyzing the text accordingly. According to Goldziher, sects in the 2nd century of Islamic society fabricated hadiths to strengthen the doctrines of their sects. Goldziher claimed attributing others' words to the Prophet to be a method frequently used in Islamic society. According to him, these words had sometimes been attributed to newly invented names (Goldziher, 2019, pp. 2, 174, 177–178). Goldziher's views on this point are said to have formed the core of Joseph Schacht's (d. 1969) theory of isnad fabrication (Kızılkaya Yılmaz, 2020, p. 237).

Trying to Understand Hegel's Philosophy of History

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (d. 1831), one of the leading philosophers of German idealism, considered philosophy to completely include history with some laws in history being just like those in nature. *Geist* [spirit/mind] forms the main body of Hegel's philosophy. The influence *Geist* has on individual and social life is based on freedom. Freedom also realizes itself only within history. This view is very important for Hegel's philosophy of history.

Geist's Domination of the World and History

The core of Hegel's philosophy of history belies the idea that reason dominates the world, and thus a rational process exists within world history. According to Hegel, the philosophy of history can only be made in light of fictional information. Hegel tried to overcome the conflict that had emerged between the universalist philosophy centered on God and the philosophy of particularism centered on humans through historicity. Hegel approached history and every event in history with a universalist perspective and theologian attitude (Özlem, 1999, pp. 134–136).

The Germanic Race as the Superior Race and the Exclusion of Eastern Societies from History

Hegel's philosophy of history is remarkable in its focus on a conceptualization of history and humanity unique to the Germanic race and on German society (Özde-

mir, 2013, pp. 415–428). Hegel's exclusionary attitude and view of Western Europe and the Germanic race as superior is a point of view that should be criticized in his philosophy of history. His views praising the Greek, Roman, and Germanic peoples while criticizing Eastern societies influenced orientalist researchers such as Goldziher. In particular, Hegel's views on the religion of Islam and Islamic civilization as not authentic and his way of dealing with inter-communal interactions using a one-sided approach (i.e., borrowed) should be evaluated.

Christianity as the True Religion

For Hegel, Christianity is the true religion. He did not accept any religion other than Christianity; according Hegel, his religion is the most perfect. Hegel's history and world view has been said to be Christian/Western-centered. According to Hegel and his Christian/Germanic-centered perspective (Soykan, 1999, pp. 280, 282), every culture and history has a childhood, adulthood, and period of decline in their own unique historical and cultural contexts. Historical development is inevitable and progressive.

Hegel and Islam

While talking about Islam in *Lessons in the Philosophy of History*, Hegel coined "Muhammadanism" (Soykan, 1999, p. 276). This nomenclature Hegel made had an influence on Goldziher. Hegel accepted development to occur in religious texts as well as in the evolution of religious thought (Haynes & McKenzie, 1993, pp. 43–45). This understanding of development was effective in Hegel's philosophy of history and had directly affected Goldziher's views on Islam and the early period of hadiths. Goldziher accepted Islam as the entirety of the social, political, and moral events that had taken place over a period of almost 300 years (Akgün, 2019, pp. 96–97).

The Progressive Understanding of History

Hegel's philosophy of history contains an understanding that knowledge, freedom, and development progress linearly from past to present. According to this approach, which Hegel referred to as the historical perspective, history develops linearly. This evolution always takes place in the direction of development with a progressive approach. According to Hegel, everything that happens in history always continues with a progression toward what is better and more competent (Soykan, 1999, p. 282).

Traces of Hegel in Goldziher's Method for Dating Hadiths

Traces from the progressivism understanding of history that is important for Hegel's descriptive philosophy can be seen in Goldziher's method for dating hadiths. According to this understanding, what emerges first is more primitive than what emerges later. This approach influenced Goldziher's idea that hadiths are constantly evolving and claims regarding the backgrowth of isnads in dating hadiths. According to Goldziher, the substance of hadiths have been enriched by changing their format and content through various factors.

The influence of Hegel's view that what comes later is the continuation of what had come before can also be associated with Goldziher's view of Islam as a continuation of Judaism. In fact, according to Goldziher, Islam is a developed version of a Judaism-based religion. Goldziher titling his book *Muhammedanische Studien* can also be associated with Hegel's mention of Muhammadism and Muhammedanism (Soykan, 1999, p. 276) while talking about Islam in *Lectures on the Philosophy of History* (Hegel, 1837).

The idea that the narrator adds cultural elements to their narrative, which is seen in Goldziher's method for evaluating hadiths, is based on Hegel's theory of reflexive historiography. According to this theory, the contributions to a hadith from the people living in that period should be considered because direct interactions occur between the culture in which a person lives and the narratives of the narrator.

According to Goldziher, religious texts are the product of people and history. For this reason, religious texts reflect the value judgments, socio-cultural situations, and religious perspectives of the society in which the religious texts emerged. Goldziher applied this understanding to Islam, especially to the texts of hadiths. Goldziher claimed that hadiths had emerged as a result of religious, political, and historical developments in the early periods of Islam.

Conclusion

Goldziher had both an intellectually and methodologically transformative effect on Islamic studies both within the Orientalist paradigm as well as in Eastern societies. The most important legacy that Goldziher left to the next generation of Orientalists was his method and approach regarding hadiths. The claims Goldziher put forth shaped the future of Orientalism and laid the groundwork for radical changes. In addition, Goldziher made the previous tradition more systematic and left important

materials to later Orientalist researchers. He claimed that religious texts reflect the perspectives and value judgments of societies from different periods. According to Goldziher, religious texts emerged through presupposition, and these texts are the products of humans. This idea forms the basis of Goldziher's method for dating hadiths.

The innovative attitudes of the German schools of thought are among the factors that had influenced Goldziher during his research on hadiths. One of these schools belonged to Hegel and the philosophy of history that Hegel had shaped within his general philosophical thought. While Goldziher had dated hadiths by methodologically comparing the disciplines of Ahadith and history, he had been influenced by Hegel's teachings that all human activities should be viewed as a product of history and each society should be evaluated within its own culture and history. Goldziher's method for dating hadiths views hadiths as a reflection of the tendencies that had emerged in the development and evolution of society; this carries the influence of Hegel's view that the beliefs and practices of all societies should be examined within their own historical context. As a result, Goldziher can be said to have attempted to reveal a dating method by applying Hegel's philosophy of history to hadiths.

Kaynakça | References

- Akgün, H. (2019). *Goldziher ve hadis*. Ankara: Araştırma Yayınları.
- Akın, N. (2008). Hadislerin yazılı kaydı ve literatür esaslı bir disiplin olma süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in yaklaşımları. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 6(1), 47-70.
- Akpınar, S. (2018). Oryantalist düşüncede hakikat-i muhammediyye algısı -Ignaz Goldziher ve Annemarie Schimmel örneği-. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(32), 279-309.
- Aksu, Ş. (2006). *Hegel ve tarih felsefesi*. Ankara: Anı Yayınları.
- Altıntaş, F. B. (2020). *Tarihsel eleştiri yöntemlerinin tenkidi ve İslami rivayetlere uygulanması sorunu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Barton, J. (2007). *The nature of biblical criticism*. Louisville: Westminster John Knox Press.
- Bayar, I. (2004). Tarih anlayışları bakımından G. W. F. Hegel, F. Nietzsche ve M. Foucault. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 21(2), 245-252.
- Beiser, F. C. (2019). *Hegel*. S. Bayazıt (Çev.). İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Bıçak, A. (2004). *Tarih düşüncesi: Tarih felsefesinin oluşumu*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Canikli, İ. (2020). Ignaz Goldziher'in 'İslam kültürü ve araştırmaları I-II' eseri bağlamında Hz. Peygamber ve hadisler hakkındaki görüşlerine yeniden bakış. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 339-364.
- Cevzici, A. (2010). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Ceyhan, M. A. (2006). *Alman müsteşriki Ignaz Goldziher'in İslâm hukukunun kaynakları hakkındaki görüşleri ve bu görüşlerin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Dabashi, H. (2009). *Post-orientalism: Knowledge and power in a time of terror*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Dere, A. (1999). *Oryantalistlerin hadise yaklaşımları -eleştirel bir inceleme-*. Ankara: Kitâbiyât.
- Doğanay, S. (2013). *Oryantalistlerin hadisleri tarihlendirme yaklaşımları*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Efron, J. M. (2004). From mitteleuropa to the Middle East: Orientalism through a Jewish Lens. *The Jewish Quarterly Review*, 94(3), 490-520.
- Fraisse, O. (2013). *From Geiger to Goldziher: Historical method and its impact on shaping Islam*. Wissenschaft des Judentums between East and West: The Hungarian Connection in Modern Jewish Scholarship, Berlin.
- Goldziher, I. (2019). *İslam kültürü araştırmaları II*. M. S. Hatiboğlu ve C. Tunç (Çev.). Ankara: Otto.
- Görgün, H. (2013). "Wellhausen, Julius". *DİA*, 43, 155-157.
- Görgün, T. (1996). "Goldziher". *DİA*, 14, 105-111.
- Görmez, M. (2000). *Sünnet ve hadisin anlaşılması ve yorumlanmasında metodoloji sorunu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hallaq, W. B. (2002-2003). Quest for origins of doctrine? Islamic legal studies as colonialist discourse. *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law*, 2(1), 1-31.
- Hallaq, W. B. (2006). Nebevî hadislerin güvenilirliği: Sahte bir problem. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 4(2), 147-161.
- Hallaq, W. B. (2018). *Restating orientalism: A critique of modern knowledge*. Columbia University Press.
- Hatiboğlu, İ. (2002). Yakın Doğu seyahati ve eserleri bağlamında Ignaz Goldziher ve İslâm dünyası ile fikri etkileşimi. *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2(3), 107-121.
- Hatiboğlu, İ. (2003). Goldziher ve kullandığı metodun hadise yaklaşımına etkisi. A. Yücel (Ed.). *Oryantalistlerin gözüyle İslâm: Yaklaşımlar-örnek metinler içinde* (ss. 27-50). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Hatiboğlu, M. S. (1996). "Goldziher". *DİA*, 14, 102-105.
- Haynes, S. R. ve McKenzie, S. L. (1993). *To each its own meaning: An introduction to biblical Criticisms and their application*. Louisville: Westminster John Knox Press.
- Hegel, G. W. F. (1986). *Tinin görüngübilimi*. A. Yardımlı (Çev.). İstanbul: İdea Yayınları.
- Hegel, G. W. F. (2003). *Tarihte akıl* (2. Baskı). Ö. Sözer (Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Hourani, A. (2010). *Batı düşüncesinde İslam*. C. A. Kanat (Çev.). İstanbul: Doruk Yayınları.
- İnan, S. (2020). *Modern tefsir tarihi yazımında Ignaz Goldziher ve Muhammed Hüseyin ez-Zehebi'nin etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kalın, İ. (1993). Medeniyet tahlili: Oryantalizmin iki aşaması. *Dergâh*, 4(45), 17-18.
- Kayan, G. (2019). *F. Nietzsche'nin, G. W. F Hegel'in tarih anlayışı eleştirisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kızıl, F. (2005). *Oryantalistlerin hadislerin menşeiini tespiti yönelik yöntemleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kızıl, F. (2009). Goldziher'den Schacht'a oryantalist literatürde hadis ve sünnet: Bir okulun yaşayan geleneği. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 7(2), 45-62.
- Kızıl, F. (2013). *Müşterek ravi teorisi ve tenkidi*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Kızılkaya Yılmaz, R. (2020). *Çağdaş hadis tartışmaları ve Muvatta'*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Koçyiğit, T. (1967). I. Goldziher'in hadisle ilgili bazı görüşlerinin tahlil ve tenkidi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1), 43-55.
- Kurt, A. O. (2010). Yahudi aydınlanma hareketi: Haskala. *Milel ve Nihal*, 7(1), 33-59.

- Law, D. R. (2012). *The historical-critical method: A guide for the perplexed*. London: Bloomsbury Publishing.
- Motzki, H. (2004). *Hadith: Origins and developments*. Aldershot: Ashgate.
- Motzki, H. (2006). *Batıda hadis çalışmalarının tarihi seyri*. B. Uçar (Ed.). İstanbul: Hadisevi.
- Okcu, A. (2002). Ignace Goldziher'in Taberi'den aktarımda bulunarak bazı kırâatleri tenkidi ve meselenin arka plânı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 137-151.
- Özdemir, M. (2013). İbn Haldun ve Hegel'in tarih felsefelerinin Türkiye bağlamında anlamı. *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(7), 415-428.
- Özlem, D. (1992). *Tarih felsefesi*. İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Özlem, D. (1999). Felsefi hermeneutiğe geçiş yolu olarak tarihselcilik. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40(1), 127-45.
- Soykan, Ö. N. (1999). Hegel sisteminde tarih felsefesi: Betimleyici-eleştirel bir giriş. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40(1), 271-289.
- Şahin, N. (2000). Din felsefesi açısından Hegel'in İslam'a ve İslam'ın Tanrı'sına genel bir bakışı. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, 10(10), 279-297.
- Şan, L. (2017). Goldziher'e göre kırâatlerin kaynağı, *Diyanet İlmi Dergi [Diyanet İşleri Reisiği Yılığ]*, 53(4), 11-34.
- Şulul, K. (2002). Ana hatlarıyla Batı tarih felsefesinin ortaya çıkışı ve gelişimi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(4), 107-144.
- Tuğlu, N. (2006). Hegel'in refleksiyonlu tarih yazıcılığı teorisi bağlamında bazı hadis rivâyetlerinin analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(17), 69-88.
- Yücel, A. (2003). *Oryantalistlerin gözüyle İslâm*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Yücel, A. (2020). *Hadis sözlüğü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.